

UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA

DIPLOMSKO DELO

EKONOMSKI POGLED NA RAZVOJ IN RAZPAD JUGOSLAVIJE

Ljubljana, oktober 2015

MATEJA KORUZA

IZJAVA O AVTORSTVU

Podpisana Mateja Koruza, študentka Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani, avtorica predloženega dela z naslovom Ekonomski pogled na razvoj in razpad Jugoslavije, pripravljene v sodelovanju s svetovalcem prof. dr. Tjašo Redek.

IZJAVLJAM

1. da sem predloženo delo pripravila samostojno;
2. da je tiskana oblika predloženega dela istovetna njegovi elektronski obliki;
3. da je besedilo predloženega dela jezikovno korektno in tehnično pripravljeno v skladu z Navodili za izdelavo zaključnih nalog Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani, kar pomeni, da sem poskrbela, da so dela in mnenja drugih avtorjev oziroma avtoric, ki jih uporabljam oziroma navajam v besedilu, citirana oziroma povzeta v skladu z Navodili za izdelavo zaključnih nalog Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani;
4. da se zavedam, da je plagiatstvo – predstavljanje tujih del (v pisni ali grafični obliki) kot mojih lastnih – kaznivo po Kazenskem zakoniku Republike Slovenije;
5. da se zavedam posledic, ki bi jih na osnovi predloženega dela dokazano plagiatstvo lahko predstavljalo za moj status na Ekonomski fakulteti Univerze v Ljubljani v skladu z relevantnim pravilnikom;
6. da sem pridobila vsa potrebna dovoljenja za uporabo podatkov in avtorskih del v predloženem delu in jih v njem jasno označila;
7. da sem pri pripravi predloženega dela ravnala v skladu z etičnimi načeli in, kjer je to potrebno, za raziskavo pridobila soglasje etične komisije;
8. da soglašam, da se elektronska oblika predloženega dela uporabi za preverjanje podobnosti vsebine z drugimi deli s programsko opremo za preverjanje podobnosti vsebine, ki je povezana s študijskim informacijskim sistemom članice;
9. da na Univerzo v Ljubljani neodplačno, neizključno, prostorsko in časovno neomejeno prenašam pravico shranitve predloženega dela v elektronski obliki, pravico reproduciranja ter pravico dajanja predloženega dela na voljo javnosti na svetovnem spletu preko Repozitorija Univerze v Ljubljani;
10. da hkrati z objavo predloženega dela dovoljujem objavo svojih osebnih podatkov, ki so navedeni v njem in v tej izjavi.

V Ljubljani, dne _____

Podpis študentke: _____

KAZALO

UVOD	1
1 PERIODIZACIJA GOSPODARSKEGA RAZVOJA POVOJNE	
JUGOSLAVIJE	2
1.1 Obdobje centralnoplanskega gospodarstva in prvi petletni plan razvoja Jugoslavije 1947-1951	2
1.2 Samoupravni sistem in družbeni plan gospodarskega razvoja Jugoslavije za obdobje 1957-1961	4
1.3 Obdobje samoupravnega gospodarstva s poudarjenimi tržnimi značilnostmi in družbeni plan za razvoj Jugoslavije 1966-1970.....	7
1.4 Obdobje »dogovornega« gospodarstva (1974-1989) in zadnji trije družbeni plani Jugoslavije	10
1.4.1 Obdobje 1974-1979	11
1.4.2 Obdobje 1980-1989	12
2 GLAVNI EKONOMSKI PROBLEMI JUGOSLAVIJE	15
2.1 Institucionalni problemi.....	15
2.1.1 Planiranje kot koordinacijski mehanizem.....	15
2.1.2 Družbena lastnina	20
2.1.3 Organizacija bančnega sistema.....	22
2.2 Makroekonomski problemi Jugoslavije	26
2.2.1 Zadolženost Jugoslavije v tujini	26
2.2.2 Inflacija v Jugoslaviji.....	29
2.3 Zlom socializma in razpad Jugoslavije.....	32
SKLEP	33
LITERATURA IN VIRI	34

KAZALO TABEL

Tabela 1: Letne stopnje rasti nekaterih agregatov v Jugoslaviji v odstotkih (1953-1964)....	5
Tabela 2: Plačilna bilanca Jugoslavije (1953-1964) (v milijonih dolarjev)	5
Tabela 3: Letne stopnje industrijske in kmetijske proizvodnje v Jugoslaviji v odstotkih (1965-1973)	7
Tabela 4: Letne stopnje rasti družbenega produkta in produktivnosti dela v Jugoslaviji v odstotkih (1965-1973)	8
Tabela 5: Plačilna bilanca Jugoslavije (1965-1973) (v milijonih dolarjev)	8
Tabela 6: Struktura družbenega proizvoda (1947-1972).....	9
Tabela 7: Struktura družbenega proizvoda skupnega gospodarstva po cenah iz leta 1966 (1947-1972) (v odstotkih).....	10
Tabela 8: Letne stopnje rasti nekaterih agregatov v Jugoslaviji v odstotkih (1974-1979)..	11

Tabela 9: Tekoče transakcije Jugoslavije (1973-1977) (v milijonih din)	12
Tabela 10: Letne stopnje rasti družbenega produkta in produktivnosti v Jugoslaviji v odstotkih (1981-1989)	13
Tabela 11: Letne stopnje rasti osebnih dohodkov in cen na drobno v Jugoslaviji v odstotkih (1980-1989)	14
Tabela 12: Plačilna bilanca Jugoslavije (1980-1988)	14
Tabela 13: Razlike v letni stopnji brezposelnosti (odstotki), nominalnih plačah in družbenih proizvodih (YU=100) med republikami Jugoslavije (1989-1990)..	15

KAZALO SLIK

Slika 1: Družbeni proizvod na prebivalca v din leta 1965	6
Slika 2: Zunanji dolg Jugoslavije (v mio ameriških dolarjev)	28
Slika 3: Letne stopnje rasti inflacije v Jugoslaviji (1980-1989).....	31

UVOD

Jugoslavija, do novembra 1945 imenovana Demokratična federativna Jugoslavija, do aprila 1963 Federativna ljudska republika, z ustavo 7. 4. 1963 pa do njenega razpada poimenovana Socialistična federativna republika Jugoslavija, je bila v ustavi predstavljena kot zvezna država združenih in enakopravnih narodov in socialistično demokratična skupnost, temelječa na oblasti delovnega ljudstva in na samoupravljanju. Kljub lepo zveneči predstavitvi, pa je vendarle Jugoslavija leta 1991 razpadla. Za to so bili krivi tako politični kot ekonomski vzroki.

Ekonomska in družbena realnost, s katero so bili soočeni v povojnem obdobju, je bila skrajno neugodna, saj je Jugoslavija zaostajala tako v industrijskem razvoju kot politični in kulturni ureditvi. Ker so bili potrebni posegi na vseh ravneh družbe in gospodarstva, so vpeljali poseben tip socialističnega gospodarstva, in sicer plansko tržišni model, dopolnjen z delavskim in družbenim upravljanjem.

Sprva bom v diplomskem delu kronološko analizirala posamezna obdobja jugoslovanskega razvoja, ki sem jih zaradi lažje predstavitve razdelila v štiri obdobja. V vsakem bom opisala glavne ekonomske značilnosti, probleme in posamezne plane. Skozi opis obdobja bom prikazala prednosti planov, ki so omogočili dvig življenjske ravni ljudstva, obnovo opustošene dežele in razvoj gospodarstva. Plani pa so imeli tudi slabosti, ki so se stopnjevale skozi leta, saj so plane gradili na vedno istih temeljih. V sistemu planiranja si predvsem delovni ljudje niso mogli zagotoviti družbenoekonomskega položaja, ki bi jim ustrezal. Vse odločitve je sprejemal državni aparat, ki pa ni vedno odločal najbolj racionalno.

V tretjem poglavju bom obdelala institucionalno ureditev Jugoslavije, in sicer njene večje napake, ki so se kazale na področjih, kot so planiranje, družbena lastnina in bančni sistem. Planiranje je bilo v prvem koraku nujen ukrep, saj je bilo potrebno zgraditi na novo opustošeno deželo po drugi svetovni vojni. Vendar so plani imeli določene probleme, ki so se stopnjevali iz plana v plan. Družbena lastnina je nastala na politični ideji, da bi delavci soodločali o gospodarskem razvoju podjetij in njihovi ekonomski blaginji. Vendar je koncepcija družbene lastnine privedla do velikih ekonomskih težav. Bančništvo se je ves čas razvijalo kot podaljšana roka države za nadzor nad gospodarstvom.

Analiza se bo nadaljevala s pogledom, kako so ti problemi vplivali na določene makroekonomske kategorije, kot so zadolženost in inflacija. Ti sta se z leti samo povečevali in pripeljali Jugoslavijo do svetovne prepoznavnosti po prezadolževanju in hiperinflaciji.

V četrtem poglavju bom samo na kratko opisala zadnje trenutke obstoja Jugoslavije in dogodke, ki so zaznamovali njen konec.

1 PERIODIZACIJA GOSPODARSKEGA RAZVOJA POVOJNE JUGOSLAVIJE

Gospodarski razvoj Jugoslavije je bil podobno kot razvoj drugih socialističnih gospodarstev zaznamovan z naslednjimi planskimi obdobji: obdobje visoke in skokovite rasti do leta 1960, njenega umirjanja in prehajanja na nižje stopnje do konca sedemdesetih let in zatem obdobje bistvenega zniževanja do konca obstoja države.

Opredelila bom štiri faze ekonomskega cikla povojnega razvoja gospodarstva Jugoslavije. Prva faza je potekala od leta 1947 do leta 1952 in je bila poimenovana centralno plansko gospodarstvo.

Obdobje od 1953 do 1964 označuje administriranje v sicer samoupravnem gospodarstvu, kjer podjetja niso smela samostojno odločati o razdelitvi in razširjeni reprodukciji. Tretje obdobje od 1965 do 1973 je obdobje pospešenega utrjevanja tržišča blaga in storitev, ne pa tudi tržišč proizvodnih faktorjev.

Obdobje po letu 1974 pa označuje zasuk v netržno, dogovorno gospodarstvo s ponovnim administriranjem na vseh področjih. Zadnje obdobje (1974-1987) je razdeljeno v dve podobdobji. Prvo je trajalo od leta 1974 do leta 1979, ko so bili gospodarski rezultati sorazmerno ugodni, vendar so bili v največji meri ustvarjeni zaradi čezmernega zadolževanja v tujini (od leta 1973 do leta 1980 se je neto zadolženost Jugoslavije povečala od 4,2 na 18,8 milijarde dolarjev). Drugo podobdobje (1980-1990) pa je nastalo, ko je po prenehanju delovanja deviznega tržišča (1979) prišlo do krize zunanje likvidnosti in do velikega odliva družbenega produkta v inozemstvo zaradi servisiranja dolgov, kar je dodatno večalo notranjo nestabilnost in podžigalo inflacijo.

1.1 Obdobje centralnoplanskega gospodarstva in prvi petletni plan razvoja Jugoslavije 1947-1951

Takoj po osvoboditvi dežele so bile pred gospodarstvo postavljene ogromne naloge. Obnoviti je bilo treba gospodarstvo. V obnovi gospodarstva so bili doseženi hitri in veliki uspehi, tako da je bilo narodno gospodarstvo kljub velikemu razdejanju zaradi vojnega pustošenja v glavnem obnovljeno v dveh letih in je proizvodnja v najvažnejših panogah dosegla predvojno proizvodnjo, v nekaterih panogah pa jo je celo preseгла.

Prva določila o potrebi in nujnosti planiranja najdemo že v ustavi Federativne Narodne Republike Jugoslavije, ki je bila sprejeta v začetku leta 1946. Tega leta je bil sprejet tudi zakon o splošnem planu in o državnih organih za planiranje. Temeljna načela tega zakona so v celoti predvidevala uporabo sistema centralističnega planiranja (Pernek, 1988, str. 54).

Najpomembnejši ukrepi komunistične partije so bili zaplemba zemljišč narodnih sovražnikov, izvedli so agrarno reformo na načelih, da naj pripada zemlja tistemu, ki jo obdeluje, določili maksimume zemljišč individualnih posestev najprej od 25 do 35 ha obdelovalne zemlje in jih leta 1953 zmanjšali na maksimum 10ha, likvidirali so kmečke dolgove udeležnim v narodnoosvobodilnem boju, izvedli so obvezni odkup, kar je narekovala potreba prehrane prebivalstva. Obvezni odkup je postal tudi sredstvo poleg drugih ukrepov k odpravi špekulacije s kmetijskimi pridelki zaradi tedanjega pomanjkanja živil. V ta namen so v tem obdobju organizirali tudi državna kmetijska posestva in kmetijske zadruge (Pernek, 1988, str. 164).

Opravili so tudi nacionalizacijo privatnih gospodarskih podjetij, in sicer v dveh korakih: prvič decembra 1946, tako da so bivši lastniki dobili odškodnino v obliki obveznic za nacionalizirano premoženje, in sicer v obsegu čiste aktive podjetja na dan nacionalizacije. Nacionalizirali so zasebna podjetja v industriji, rudarstvu, prometu, bankah in trgovini na debelo. Druga nacionalizacija je bila izvedena v aprilu 1948. leta, ko so nacionalizirali podjetja lokalnega značaja (gradbena podjetja, hotele, majhne trgovine itd.) (Frankovič, 1988, str. 98).

V takem sistemu so bila podjetja le izvrševalci planskih nalog. Administrativno so bile določene cene proizvodov, storitev in proizvodjalnih dejavnikov. Tržišče je ostalo v zelo omejenem obsegu; načrtovanje ga je skoraj v celoti nadomestilo. V zunanji trgovini je imela država monopol.

V letu 1947 je bil pripravljen in sprejet prvi petletni ekonomski plan Jugoslavije. Plan je vseboval številčno določene razvojne naloge in cilje, ki so se nanašali na vrednost družbenega proizvoda, narodnega dohodka, investicij, industrijsko in kmetijsko proizvodnjo.

Cilji plana so bili premagovanje gospodarske in tehnološke zaostalosti, krepitev ekonomske in vojaške moči, krepitev in razvoj socialnega sektorja države, povečanje dobrobiti ljudi in zmanjšanje razlike v gospodarskem razvoju med regijami (Poslovna aplikacija, b.l.). Te so bile med regijami izredno visoke, saj je bil na primer nacionalni dohodek na prebivalca v Sloveniji 2,5-krat višji kot v Makedoniji. Zato je bil del dohodka iz bolj razvitih republik (Slovenija in Hrvaška) namenjen za investicije v manj razvite republike (Črna gora, Makedonija, Bosna in Hercegovina) (Vanek, 1967, str. 406).

V prvih dveh letih so bili planirani cilji doseženi in celo preseženi. Uresničevanje plana sta prekinili resolucija Informbiroja in prekinitev odnosov s Sovjetsko zvezo, kar je spremenilo državne prioritete z gospodarske obnove v obrambne namene v obsegu petine narodnega dohodka. Številne pogodbe z ZSSR so bile prekinjene, posojila preklicana, namesto trgovinske menjave se je država soočila z gospodarsko blokado socialističnega tabora. Trgovina z ZSSR in vzhodnoevropskimi državami je še leta 1948 predstavljala 50

odstotka vsega izvoza in uvoza Jugoslavije, leta 1950 pa je padla na 0% (Poslovna aplikacija, b.l.).

Proizvodni in drugi plani niso bili izpolnjeni, zaostajala sta kmetijstvo in izvoz, že tako pičila investicijska sredstva so bila razpršena na številne projekte, gradnja številnih novih tovarn se sploh še ni začela. Nova trgovska organizacija je povsem odpovedala. Tako so na primer morali miniti najmanj trije do štirje meseci, preden je izdelek prišel iz tovarne v trgovino oziroma do porabnika. Trgovina in industrija nista upoštevali dejanskih potreb in zahtev kupcev. Pomoč z Zahoda se je skoraj ustavila, Sovjetska zveza in države tako imenovane ljudske demokracije so zavlačevale z izpolnjevanjem trgovinskih in investicijskih sporazumov (Prinčič, 1999, str. 15). Hitra industrializacija je ustvarjala veliko delovnih mest, kar je pritegnilo kmečke množice v mesta in povzročilo dolgoročno nesorazmerje med industrijsko in kmetijsko proizvodnjo.

1.2 Samoupravni sistem in družbeni plan gospodarskega razvoja Jugoslavije za obdobje 1957-1961

Ustavni zakoni iz leta 1953 so omogočili preoblikovanje državne lastnine v družbeno lastnino, podjetja so postala bolj samostojna (vpeljana je bilo samoupravljanje), opustili so centralno-plansko upravljanje, ki ga je nadomestilo plansko-tržno gospodarjenje. Tak sistem so poimenovali samoupravni sistem, saj je država predvidevala gospodarski razvoj z okvirnim in ne več podrobnim načrtovanjem temeljnih razmerij v proizvodnji in porabi.

Plan za obdobje 1957-1961 je predvideval povečanje narodnega dohodka (za 7 odstotkov), akumulacije (4,6 odstotka), skupne proizvodnje (9,5 odstotka), izvoza (12 odstotkov), osebne porabe (6 do 7 odstotkov), družbenega standarda, delovne storilnosti in zaposlenosti (do leta 1961 naj bi skupno število novih zaposlenih preseglo 600.000). Zadnja izmed smernic plana se je nanašala na pomoč za hitrejši razvoj gospodarsko zaostalih območij (pretežni del za Črno goro, Bosno in Hercegovino, Makedonijo in Kosovo) (Prinčič, 1999, str. 64-65).

Kot nerazvito območje je bilo za operativne potrebe opredeljeno območje, ki je obsegalo 105.450 km² ali 41,2 odstotka celotnega ozemlja Jugoslavije. Na tem območju je prebivalo okoli 6,2 milijona prebivalstva, kar pomeni 33,2 odstotka vsega prebivalstva Jugoslavije. Uveden je bil poseben fond federacije v znesku 169,2 milijarde din. Od tega je šlo 40 milijard Makedoniji, 12,4 milijard Črni gori, 33,5 milijard Kosovu, 26 milijard Srbiji, 13,3 milijard Hrvaški in 44 milijard Bosni in Hercegovini (Škerjanc, 1982, str. 216).

Plan je bil uresničen v štirih letih in to je bilo najbolj dinamično obdobje v celotnem razvoju države. Povečanje števila zaposlenih je bilo višje od planiranega in se je leta 1961 povzpelo na 3.242.000 oseb. Da je bila rast zaposlenosti izjemna, pove podatek, da je še leta 1953 bilo število zaposlenih 1.836.000 (Frankovič, 1988, str. 16).

Tabela 1: Letne stopnje rasti nekaterih agregatov v Jugoslaviji v odstotkih (1953-1964)

Leto	Realni družbeni produkt	Industrijska proizvodnja	Kmetijska proizvodnja
1953	15,9	11,1	44
1954	3,2	13,7	-11
1955	13,5	16,4	25
1956	-5,0	10,3	-17
1957	20,5	16,7	45
1958	1,9	10,9	-11
1959	16,3	13,3	31
1960	7,6	15,4	-10
1961	5,8	7,2	-3
1962	3,4	6,8	4
1963	12,1	15,5	10
1964	11,4	16,1	6

Vir: E. Žižmond, *Ekonomika Jugoslavije in Slovenije, 1991, str. 90.*

Iz tabele 1 je razvidno, da je realni družbeni produkt naraščal po povprečni letni stopnji 8,6 odstotka z oscilacijami med leti predvsem zaradi velikih razlik v stopnjah rasti kmetijske proizvodnje. Je pa v določenih letih dosegal izredne stopnje kot npr. v letu 1957 (20,5 odstotna rast) in v letu 1959 (16,3 odstotna rast). Industrijska proizvodnja je v danem obdobju rasla s povprečno stopnjo 12,7 odstotka; nekoliko se je upočasnila samo v letih 1961 in 1962. Kmetijska proizvodnja se je povečevala s povprečno stopnjo 7,3 odstotka (pri kmetijstvu opazimo največje razlike med leti, saj je na primer leta 1956 bila stopnja negativna, nato je v letu 1957 sledila velika rast, v letu 1958 pa je bila ponovno negativna).

Tabela 2: Plačilna bilanca Jugoslavije (1953-1964) (v milijonih dolarjev)

Bilance	1953	1955	1957	1959	1961	1964
Bilanca menjave blaga	-245	-205	-272	-217	-347	-435
Bilanca menjave storitev	1	18	23	48	60	162
Neto transferi	164	153	218	175	69	33
Bilanca tekočih transakcij	-80	-34	-31	6	-218	-240
Neto novi krediti	82	33	29	2	221	258
Spremembe rezerv	-1	-2	4	7	-2	-2
Napake	-1	3	-2	-15	-1	-16

Vir: E. Žižmond, *Ekonomika Jugoslavije in Slovenije, 1991, str. 91.*

Kot lahko vidimo v tabeli 2, je deficit v bilanci menjave v tem obdobju postopno naraščal, zlasti po letu 1961. Naraščajoči suficit v bilanci menjave storitev ga je delno nadomestil, vendar so se tudi neto transferi zmanjševali (zlasti v 60. letih), zato je le občasno prihajalo do majhnih presežkov v bilanci tekočih transakcij, sicer pa je bila ta bilanca negativna (kot

vidimo v tabeli 2 je velik padec v bilanci tekočih transakcij nastal leta 1961). Deficit so krili predvsem z novimi krediti (v začetku 60. let so se bistveno povečali neto novi krediti).

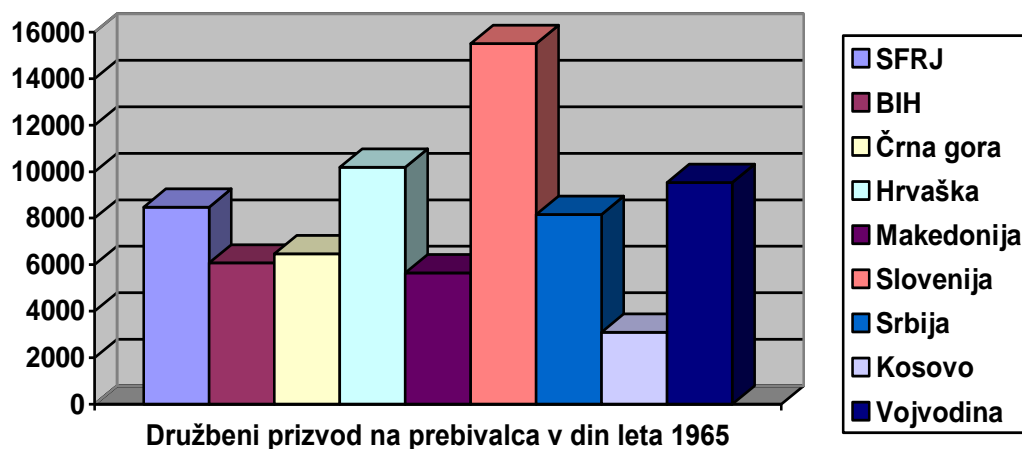
Naj poudarim še nekatere slabosti tega razvojnega obdobja. Od leta 1961 naprej ni bilo več kontrole nad določanjem osebnih dohodkov, zato so ti naraščali hitreje kot produktivnost dela, kar je spodbudilo inflacijsko rast. Akumulacija v gospodarstvu se je zmanjševala, prav tako so se povečevala neskladja med hitreje rastočo predelovalno industrijo in proizvodnjo surovin, reprodukcijskega materiala, energije in hrane, ki se je razvijala počasneje.

Nezadostna je bila tudi vključitev jugoslovanskega gospodarstva v mednarodno delitev dela. Jugoslavija je spadala med države, ki so imele nizek delež izvoza v narodnem dohodku. Po podatkih iz leta 1961 je znašal delež izvoza v narodnem dohodku 7,6 %, delež uvoza pa 12,1 %. V razvitih deželah pa je znašal delež izvoza v narodnem dohodku od 22 % do 40 %, odvisno od stopnje razvoja (Škerjanec, 1982, str. 48)

Opazno je padel delež zasebnega sektorja v skupnem družbenem proizvodu, saj je ta še leta 1955 znašal 35,8 odstotka, leta 1965 pa je padel na 19,5 odstotka. Izjemno se je povečal tudi delež industrije v družbenem proizvodu (nad 50 odstotkov) (Frankovič, 1988, str. 50).

Družbeni proizvod na prebivalca leta 1965 prikazan v Sliki 1 nam kaže, da se razlike med republikami niso zmanjševale, saj je bil na primer družbeni proizvod na prebivalca v Sloveniji (15.518 din) kar petkrat večji od družbenega proizvoda na Kosovu (3.091 din). Prav tako so Bosna in Hercegovina (6.072 din), Makedonija (5.646 din) in Črna gora (6.467 din) dosegale dvakrat do trikrat nižji dohodek na prebivalca v primerjavi s Slovenijo.

Slika 1: Družbeni proizvod na prebivalca v din leta 1965

Vir: F. Pernek, *Ekonomika Jugoslavije*, 1988, str. 83.

1.3 Obdobje samoupravnega gospodarstva s poudarjenimi tržnimi značilnostmi in družbeni plan za razvoj Jugoslavije 1966-1970

Z ustavo iz leta 1963 so dobila podjetja možnost prostega odločanja o delitvi produkta, torej tudi o razširjeni reprodukciji. Ustava je prinesla bistvene spremembe v družbenoekonomski sistem, saj so postala podjetja samostojna pri odločanju o vseh temeljnih gospodarskih vprašanjih. Podjetja so se lahko svobodno povezovala prek tržišča, brez planske regulacije države, ki naj bi gospodarstvo usmerjala le z ekonomsko politiko. Gospodarski subjekti so se povezovali na tržišču, ki pa ni bilo popolno, saj je ostalo vrednotenje proizvodnih faktorjev (dela, kapitala, deviz) netržno. Priznано je bilo le tržišče blaga in storitev, zaradi česar je bil celoten sistem nekonsistenten.

Plan je bil sprejet sredi gospodarskih reform, sproženih leta 1965, ki so bile tržno naravnane in je predvideval visoko stopnjo rasti družbenega proizvoda in industrijske proizvodnje, vendar se ni uresničil. Gospodarska rast ni bila nizka, čeprav je bila nižja od planirane. Neuresničene investicije v prioritete panoge, za katere se je pričakovalo, da bodo povečale dobave domači predelovalni industriji, so skupaj z visoko rastjo vplivale na večanje primanjkljaja v menjavi s tujino, predvsem zaradi uvoza blaga za reprodukcijske namene (Borak, 2002, str. 51). Najpomembnejša gospodarska gibanja v tem obdobju prikazujeta tabeli 3 in 4.

Tabela 3: Letne stopnje industrijske in kmetijske proizvodnje v Jugoslaviji v odstotkih (1965-1973)

Leto	Industrijska proizvodnja	Kmetijska proizvodnja
1965	8	-9
1966	4,3	16
1967	-0,3	-1
1968	6,4	-4
1969	11,3	10
1970	9,1	-4
1971	10,3	7
1972	7,8	-2
1973	6	7

Vir: E. Žižmond, Ekonomika Jugoslavije in Slovenije, 1991, str. 93.

Tabela 4: Letne stopnje rasti družbenega produkta in produktivnosti dela v Jugoslaviji v odstotkih (1965-1973)

Leto	Realni družbeni produkt	Produktivnost dela
1965	1,9	2,2
1966	7,8	8,1
1967	2,3	3,1
1968	3,7	4,6
1969	9,7	5,5
1970	5,6	3,8
1971	8,1	4,2
1972	4,2	0,6
1973	4,9	1,9

Vir: E. Žižmond, Ekonomika Jugoslavije in Slovenije, 1991, str. 93.

Iz tabele 4 lahko vidimo, da je družbeni proizvod v obdobju 1965-1973 naraščal z različnimi stopnjami, v povprečju pa je bila stopnja rasti 5,3 odstotka. Pri industrijski proizvodnji v tabeli 3 lahko zaznamo le padec leta 1967, drugače pa je bila stopnja rasti dokaj konstantna. Ponovno lahko vidimo velika nihanja v kmetijski proizvodnji. Produktivnost dela je bila dokaj enakomerna, razen v letu 1966, ko je bila nad osmimi odstotki in leta 1972, ko je padla na en odstotek.

Tabela 5: Plačilna bilanca Jugoslavije (1965-1973) (v milijonih dolarjev)

Bilance	1965	1967	1969	1971	1973
Bilanca menjave blaga	-200	-455	-660	-1.438	-1.658
Bilanca menjave storitev	185	298	257	945	1.929
Neto transferi	37	82	80	136	214
Bilanca tekočih transakcij	22	-75	-63	-357	485
Neto novi krediti	87	47	247	567	380
Spremembe rezerv	2	39	-154	22	-620
Napake	-111	-11	-30	-232	-245

Vir: E. Žižmond, Ekonomika Jugoslavije in Slovenije, 1991, str. 95.

Kot vidimo v tabeli 5, se je v obdobju 1965-1973 deficit v bilanci menjave blaga povečeval, zlasti v začetku 70. let. To je povzročilo, da je bila bilanca tekočih transferjev od 1966-1971 negativna.

Leta 1971 je prišlo v Jugoslaviji do druge resnejše dolžniške krize, saj je koeficient servisiranja dolgov porasel na kar 0,42. To pomeni, da je Jugoslavija 42 odstotkov svojih konvertibilnih prihodkov namenjala odplačilu glavnice in obresti. Problem so rešili z devalvaciji v letu 1971, prilivi od delavcev, zaposlenih v tujini (1971. leta 716, 1972. leta 964 in 1973. leta 1.189 milijonov dolarjev) in povečani neto prilivi od turizma (1973. leta 589 milijonov dolarjev). Tako je postala bilanca tekočih transferjev v letih 1972 in 1973

pozitivna, koeficient servisiranja dolgov pa se je leta 1973 zmanjšal na 0,25. Zato se je v teh letih zmanjšala tudi potreba po najemanju novih tujih kreditov (Žižmond, 1991, str. 94).

Tudi v tem obdobju so osebni dohodki naraščali hitreje od produktivnosti dela in posledično vplivali na zmanjšanje akumulativnosti. Ker pa so tvorile investicije velik del družbenega produkta, so jih nujno financirali iz kreditov. Kot vidimo v tabeli, je bilo leta 1971 vzeti 567 milijonov dolarjev novih kreditov.

Normalna posledica hitrejši rasti osebnih dohodkov in deficitnega financiranja investicij je bila inflacija. V celotnem obdobju 1965-1973 je znašala povprečna letna stopnja rasti cen na drobno 14,1 odstotkov. Zaradi naraščajoče inflacije so postale realne obrestne mere negativne, kar je spodbujalo zadolževanje in zaviralo varčevanje. Zaradi inflacije je postal tudi tečaj dinarja precenjen, kar je spodbujalo uvoz in zaviralo izvoz (Žižmond, 1991, str. 94).

Politika se je vpletala v gospodarstvo in pospeševala integracijske procese, katerih rezultat je bil nastanek velikih podjetij. Jugoslovanska industrija je imela v letu 1970 2.374 podjetij. Od tega števila je 141 podjetij imelo več kot 2.000 delavcev (v povprečju 4.167), toda v teh podjetjih je bilo zaposlenih več kot 40 odstotkov vseh industrijskih delavcev, ki so dajali več kot 50 odstotkov vrednosti vse industrijske proizvodnje. Tako visoka stopnja koncentracije proizvodnje je nujno vodila do imperfektnosti v ponudbi (Frankovič, 1988, str. 147).

Tabela 6 nam prikazuje, da se je s hitrejšim povečanjem proizvodnje socialističnega sektorja v primerjavi z zasebnim celotna gospodarska in družbena struktura naglo spreminjala v korist socialističnega sektorja.

Tabela 6: Struktura družbenega proizvoda (1947-1972)

	1947	1957	1967	1972
Družbeni proizvod (skupaj)	100	100	100	100
Socialistični sektor	60	62	77	82
Zasebni sektor	40	38	23	18

Vir: D. Bjelogrić, Petindvajset let gospodarskega razvoja Jugoslavije, 1974, str. 21.

V strukturi materialne proizvodnje je prišlo tudi do velikih sprememb. Tabela 7 nam kaže, da je leta 1947 skoraj polovico proizvodnje predstavljalo kmetijstvo, leta 1972 pa samo še 20 odstotkov. Zelo sta se povečali skupini industrija in rudarstvo ter trgovina in gostinstvo.

Tabela 7: Struktura družbenega proizvoda skupnega gospodarstva po cenah iz leta 1966 (1947-1972) (v odstotkih)

	1947	1957	1967	1972
Gospodarstvo skupaj	100	100	100	100
Industrija in rudarstvo	18	26	34	38
Kmetijstvo, ribištvo, gozdarstvo	48	39	26	20
Gradbeništvo	11	7	9	9
Promet in zveze	5	7	8	8
Trgovina in gostinstvo	12	15	18	20
Obrt	6	6	5	5

Vir: D. Bjelogrić, *Petindvajset let gospodarskega razvoja Jugoslavije, 1974, str. 21.*

Proces liberalizacije tržišča je povzročil, da se je začela ekonomska in z njo tudi politična moč koncentrirati v gospodarstvu. Politična elita je pričela izgubljati svojo politično pozicijo; krivca za to je dobila v tržišču, ki ga je z ustavnimi amandmaji leta 1971 začela ukinjati. Nova ustava iz leta 1974 je zato pomenila novo obdobje v povojnem razvoju Jugoslavije – obdobje »dogovornega« gospodarstva.

1.4 Obdobje »dogovornega« gospodarstva (1974-1989) in zadnji trije družbeni plani Jugoslavije

Novembra 1976 je zvezna skupščina sprejela zakon o združenem delu, s katerim se je končal leta 1971 začeti proces samoupravne preobrazbe gospodarstva. Zakon je temeljil na ideološki predpostavki, da morajo delavci v skladu s svojim vladajočim položajem v gospodarstvu in družbi svobodno, neposredno in enakopravno odločati o svojem delu, njegovih pogojih in rezultatih. Zakon je spremenil gledanje na dohodkovne odnose. Ves dohodek – ne glede na to, kako in kje je nastal – je pripadal in se vračal podjetjem oziroma združenemu delu (Lazarevič & Prinčič, 2000, str. 393).

Ta nova dogovorna ekonomija je uvajala samoupravne sporazume in družbene dogovore na vseh področjih. Ekstremno zanikanje tržnega gospodarjenja je spodbudilo neodgovorno zadolževanje, finančno nedisciplino, materialno neodgovornost za izgube itd.

Tak netržen sistem je bil v veljavi bolj ali manj vse do leta 1989. Rezultati gospodarjenja so bili v tem obdobju mnogo slabši od rezultatov prejšnjih obdobj. Kot bomo videli v podpoglavjih, sta realni družbeni produkt in industrijska proizvodnja naraščali po nižjih stopnjah kot v prejšnjih obdobjih; prav tako kmetijska proizvodnja, družbena produktivnost dela pa je bila celo negativna.

To obdobje lahko glede na rezultate gospodarjenja razdelimo v dve podobdobji:

- obdobje 1974-1979 označuje visoke stopnje gospodarske rasti, ki pa so bile v glavnem posledica investiranja na temelju zadolževanja v inozemstvu.

- Obdobje 1980-1989, ko je prišlo po prenehanju delovanja deviznega tržišča (1979) do problema zunanje likvidnosti in gospodarske krize.

1.4.1 Obdobje 1974-1979

Družbeni plan Jugoslavije za obdobje 1976-1980 je bil prvi plan tako imenovane »dogovorne ekonomije«, ki je ponovno določala skupno politiko razvoja vseh republik in pokrajin. Te institucionalne spremembe pa niso vplivale na spremembo temeljnih razvojnih ciljev, ki so ostali takšni, kot so bili v prejšnjem planu.

Osnovni problemi, ki so obstajali v tem obdobju in ki so jih poskušali reševati, so bili naslednji:

- slab izkoristek surovin (iz 1 kg železa se je v Jugoslaviji proizvedlo 2-3 krat manjša vrednost kot na Zahodu);
- 25 odstotkov delovnih organizacij v letu 1976 ni imelo sredstev za enostavno reprodukcijo, okoli 35 odstotkov delovnih organizacij pa ni imelo sredstev za razširjeno reprodukcijo;
- neustrezna interna delitev dohodka v delovnih organizacijah (v letu 1976 je okoli 800 temeljnih organizacij združenega dela ustvarilo skupni čisti dohodek na delavca v višini 14,6 tisoč din, delilo pa po 28 tisoč din na osebne dohodke. V istem letu je 4500 temeljnih organizacij ustvarilo 110 tisoč din čistega dohodka na delavca, izplačali pa so 42 tisoč din osebnih dohodkov na delavca);
- slabo koriščenje kapacitet, saj so bile izkoriščene samo 77 odstotno (stroji so delali samo polovico koledarskega fonda časa);
- majhna učinkovitost investicij (Škerjanec, 1982, str. 57).

Tabela 8: Letne stopnje rasti nekaterih agregatov v Jugoslaviji v odstotkih (1974-1979)

Leto	Realni družbeni produkt	Industrijska proizvodnja	Kmetijska proizvodnja	Družbena produktivnost	Povprečni nominalni čisti dohodek	Cene na drobno
1974	8,5	10,7	5,4	4,3	27,8	25,9
1975	3,6	5,6	- 2,8	- 0,8	23,5	26,2
1976	3,9	3,4	6,8	0,2	15,5	9,4
1977	8,0	9,4	5,5	3,9	18,8	13,3
1978	6,9	8,7	- 5,8	4,3	20,9	13,4
1979	7,0	7,9	5,6	2,8	20,5	21,9

Vir: E. Žižmond, Ekonomika Jugoslavije in Slovenije, 1991, str. 97.

Tabela 8 nam prikazuje, da je bila v tem obdobju dosežena višja povprečna letna stopnja rasti družbenega produkta (6,3 odstotka) in industrijske proizvodnje (7,6 odstotka) kot v obdobju 1965-1973. Rast obeh agregatov je bila dosežena s pospeševanjem investiranja.

Vendar so te investicije pretežno šle v bazno industrijo, ki ni bila izvozno naravnana. Medtem ko je produktivnost dela v družbenem sektorju v tem obdobju naraščala povprečno letno za 2,4 odstotka (v obdobju 1965-1973 še 3,7 odstotka), so v povprečju nominalni čisti osebni dohodki naraščali izredno hitro (21,1 odstotka), kar je zmanjševalo akumulacijo. Tudi cene na drobno so v tem obdobju naraščale.

Tabela 9: Tekoče transakcije Jugoslavije (1973-1977) (v milijonih din)

Leto	Priliv	Odliv	Razlika – ali +
1973	99.534	91.729	7.805
1974	127.228	146.074	-18.846
1975	138.574	155.867	-17.293
1976	158.848	154.606	3.876
1977	170.177	199.282	-29.135

Vir: J. Škerjanec, Ekonomski sistem in ekonomska politika Jugoslavije, 1982, str. 161.

Kot je razvidno iz tabele 9, je bila leta 1973 bilanca tekočih transakcij pozitivna (predvsem zaradi velikih prilivov nakazil zdomcev), v letih 1974 in 1975 pa je ponovno prišlo do velikega deficita, ki je bil v glavnem posledica prvega naftnega šoka. Po rahlem izboljšanju leta 1976, in sicer zaradi zmanjšanega deficita v bilanci menjave blaga, se je v naslednjih letih deficit v bilanci tekočih transakcij povečeval.

V zahodnoevropskih gospodarstvih so zaradi naftnih kriz izvajali restriktivno ekonomsko politiko, kar je imelo za posledico naraščanje brezposelnosti. Jugoslavija pa ni imela ustreznih prilagoditvenih mehanizmov. Poskušala je z devalvacijami, vendar so bile premajhne. Prav tako je poskušala precenjenost tečaja dinarja popravljati z uvoznimi omejitvami in izvoznimi subvencijami, vendar ni bila uspešna.

Končna posledica je bila dolžniška kriza: medtem ko je znašala zadolženost Jugoslavije v 1970. letu 2,35 milijarde dolarjev in v letu 1976 7,93 milijarde dolarjev, se je leta 1979 povzpela že na 15,23 milijarde dolarjev (Simon, 2012, str. 123).

1.4.2 Obdobje 1980-1989

V 80. letih, ki jih je zaznamovala jugoslovanska stagnacija, sta bila oblikovana dva družbena plana. Prvi je veljal za obdobje 1981-1985 in njegovi temeljni cilji niso odstopali od ciljev predhodnih dveh planov. Dosežena stopnja rasti v tem planskem obdobju je bila nižja od 1 odstotka. Planski cilji v proizvodnji in delitvi niso bili uresničeni. Tokrat je upadla tudi produktivnost dela. Plačilno-bilančni cilji so bili v celoti neuresničeni; inflacijska gibanja so tudi bila zunaj vseh planskih ciljev. Tudi v tem obdobju je bil poudarek investicijske politike na energiji, hrani in surovinah; čeprav so celotne investicije padale, so v te panoge naraščale. Elektrogospodarstvo, pridobivanje premoga, črna metalurgija, proizvodnja bazičnih kemičnih proizvodov in proizvodnja prehranskih

proizvodov je pritegnilo kar 60 odstotkov investicij. Realna rast izvoza je bila 1,3 odstotna, realno zmanjšanje uvoza pa -4,3 odstotno. Primanjkljaj tekočega dela plačilne bilance je leta 1981. leta znašal 0,9 milijarde dolarjev in se je leta 1985 spremenil v 0,7 milijarde dolarjev presežka. Zunanji dolg se je od 18,9 milijarde leta 1981 povečal na 19,8 milijarde leta 1985, zadolženost pa od 39 na 52 odstotkov (Borak, 2002, str. 59).

V naslednjem družbenem planu Jugoslavije za leta 1986-1990 je bila med smernicami in okvirji ukrepov gospodarske politike na prvem mestu navedena finančna konsolidacija organizacij združenega dela, bank in drugih uporabnikov družbenih sredstev ter zboljšanje finančnega sistema. S tem je bila napovedana politika boja proti inflacijskemu financiranju in saniranju nakopičenih izgub v podjetjih in bankah ter spremembe v denarni, fiskalni in tečajni politiki ter v obračunskem sistemu. Tudi ta plan ni bil uresničen. Gibanja nekaterih pomembnejših agregatov jugoslovanskega gospodarstva v obdobju 1980-1988 prikazujeta tabeli 10 in 11.

Tabela 10: Letne stopnje rasti družbenega produkta in produktivnosti v Jugoslaviji v odstotkih (1981-1989)

Leto	Realni družbeni produkt	Produktivnost dela
1981	1,4	-1,5
1982	0,5	-2,2
1983	-0,1	-3,2
1984	2	0,2
1985	0,5	-0,9
1986	3,6	-0,1
1987	-1,1	-2,7
1988	-1,7	-1,4
1989	0,6	1,2

Vir: E. Žižmond, Ekonomika Jugoslavije in Slovenije, 1991, str. 99.

V tabeli 10 vidimo, da je v tem obdobju prvič prišlo do negativnih stopenj rasti družbenega proizvoda, in sicer v letih 1983, 1987 in 1988, sicer pa je bila povprečna letna stopnja rasti družbenega produkta le 0,7 odstotka, v prejšnjem obdobju 1974-1979 pa kar 6,3 odstotka. Rast zaposlovanja je ob stagnirajočem družbenem produktu povzročila upadanje produktivnosti dela (povprečno za 1,1 odstotka letno).

Tabela 11: Letne stopnje rasti osebnih dohodkov in cen na drobno v Jugoslaviji v odstotkih (1980-1989)

Leto	Povprečni nominalni čisti osebni dohodek	Cene na drobno
1981	33,6	46
1982	27,4	29,5
1983	26,4	39,1
1984	43,8	56,7
1985	78,3	75,7
1986	108,2	88,1
1987	105,5	118,4
1988	171,7	198,7
1989	1.594,60	1.255,70

Vir: E. Žižmond, Ekonomika Jugoslavije in Slovenije, 1991, str. 99.

Iz tabele 11 je razvidno, da so medtem povprečni nominalni čisti osebni dohodki hitro naraščali (zlasti po letu 1985), kar je povzročilo visoko inflacijo. Kot vidimo v tabeli 9, je inflacija leta 1987 prešla mejo 100 odstotkov, konec leta 1989 pa je prešla v hiperinflacijo.

Tabela 12: Plačilna bilanca Jugoslavije (1980-1988)

Bilance	1980	1983	1986	1988
Bilanca menjave blaga	-6.086	-2.240	-2.012	-550
Bilanca menjave storitev	3.437	2.047	2.472	814
Bilanca transferov	358	467	640	2.223
Bilanca tekočih transakcij	-2.291	274	1.100	2.487
Neto novi krediti	2.534	-179	-613	-543
Neto spremembe rezerv in kreditov pri IMF	225	205	-637	-2.054
Napake	-468	-300	150	110

Vir: E. Žižmond, Ekonomika Jugoslavije in Slovenije, 1991, str. 100.

Tabela 12 prikazuje, da se je v obdobju 1980-1988 deficit v bilanci tekočih transakcij zmanjševal in leta 1983 celo prešel v suficit, ki se je krepil vse do leta 1988. Najbolj se je zmanjševal deficit v bilanci menjave blaga, vendar so to dosegli v glavnem z administrativnimi ukrepi. Kot vidimo v tabeli 10, je bilo to tudi obdobje velikih reprogramiranj kreditov pri IMF.

Kot vidimo v spodnji tabeli 13, so razlike v razvitosti med državami ostajale velike. Družbeni proizvod je bil najvišji v Sloveniji: trikrat višji kot v Bosni in Hercegovini in Makedoniji ter kar osemkrat višji kot na Kosovu. Nominalne plače so bile najnižje na Kosovu, najvišje pa v Sloveniji. Razvidno je, da je prihajalo do močne redistribucije, saj so bile plače v Sloveniji samo 2,5-krat višje kot na Kosovu, Slovenija pa je dosegala osemkrat višji družbeni proizvod. Najnižje stopnje brezposelnosti je beležila Slovenija (5,2

odstotka), najvišje pa Kosovo (38,8 odstotka), Makedonija (23 odstotka) in Bosna in Hercegovina (21,1 odstotka).

Tabela 13: Razlike v letni stopnji brezposelnosti (odstotki), nominalnih plačah in družbenih proizvodih (YU=100) med republikami Jugoslavije (1989-1990)

	Bosna in Hercegovina	Makedonija	Hrvaška	Slovenija	Srbija	Kosovo
Stopnja brezposelnosti	21,1	23	9,0	5,2	16,7	38,8
NP	80	76	114	136	96	53
DP	65	65	123	200	100	24

Vir: F. Štiblar, Economic growth and development in post Yugoslav countries, 2013, str. 3.

2 GLAVNI EKONOMSKI PROBLEMI JUGOSLAVIJE

V nadaljevanju bom analizirala vzroke razpada Jugoslavije, in sicer jih bom razdelila v dva sklopa. V prvem bom predstavila institucionalno ureditev Jugoslavije, ki je pripeljala do dveh pomembnih makroekonomskih problemov, predstavljenih v drugem delu, ki sta inflacija in zadolženost.

2.1 Institucionalni problemi

Institucionalni problemi Jugoslavije so se kazali predvsem na treh področjih. Prvo je bilo planiranje, ki je pogojevalo gospodarski razvoj, saj je bilo v planih določeno, kdo bo proizvajal, kaj, koliko in za koga. Plani so bili oblikovani na enakih osnovah vsako leto, zato so se napake prenašale iz leta v leto. Drugo področje je bilo koncept družbene lastnine, ki je ljudi sčasoma odvrčalo od dela, in tretje je bil bančni sistem, ki je zaradi svoje neurejenosti in neučinkovitosti povzročal in neuspešno odpravljaj probleme na področju zadolženosti in inflacije.

2.1.1 Planiranje kot koordinacijski mehanizem

Planiranje v gospodarstvu pomeni vnaprejšnje usklajevanje idej in gospodarske dejavnosti z namenom opredeliti smer razvoja gospodarstva, določiti obseg proizvodnje, njeno rast, pa tudi zagotoviti usklajenost med različnimi gospodarskimi panogami in regijami v državi. Družbeni gospodarski plan vsebuje vedno določeno število kazalcev, ki so opredeljeni za določeno prihodnje obdobje. V plan so vedno vključeni tudi instrumenti in ukrepi, ki bodo spodbujali izpolnitev planskih nalog.

Temeljna načela ustave Socialistične Federativne Republike Jugoslavije (18. Odst. III) opredeljujejo cilje planiranja kot:

- zboljševanje delovnih pogojev in življenjskih razmer in ustvarjanje podlage za njihovo stabilnost;
- najpopolnejše izrabljanje možnosti za razvoj proizvodjalnih sil družbe in za povečanje produktivnosti družbenega dela;
- razvijanje socialističnih samoupravnih odnosov ter obvladovanje stihijskega delovanja trga (Šinkovec, 1988, str. 9).

Ustava je omogočila oblikovanje zakonov, ki so bili osnova za pripravo prvega zveznega centralnega gospodarskega plana.

Prvi petletni plan gospodarskega razvoja Jugoslavije od leta 1947 do leta 1952 je tvoril centralistično obdobje jugoslovanske gospodarske ureditve. Odražal se je v centralnem, enotnem odločanju o prioritetah v razvoju, o dinamiki in strukturi razvoja, o temeljnih proporcijah v proizvodnji, delitvi, menjavi in porabi, v določanju splošne politike razvoja, ki je služil kot strateški plan celotne ekonomske politike. Planirana je bila stopnja akumulacije, stopnja rasti, odnos med akumulacijo in porabo, globalni okviri osebne in splošne porabe, vpliv ekonomskih odnosov s tujino na celotna razpoložljiva sredstva in njihovo strukturo (Šinkovec, 1988, str. 18).

Ta plan naj bi reševal osnovno protislovje jugoslovanskega predvojnega obdobja: naravno bogastvo in ugodno ekonomsko-geografsko strukturo na eni strani in zaostalost proizvodjalnih sil na drugi strani. Zato so bile osnovne naloge plana naslednje:

- likvidirati gospodarsko in tehnično zaostalost države,
- učvrstiti ekonomsko in obrabno moč,
- učvrstiti in dalje razvijati socialistični sektor gospodarstva in nove produkcijske odnose,
- dvigniti splošno blaginjo delavskega razreda (Škerjanec, 1982, str. 44).

Osnovni poudarek je bil na industrializaciji in elektrifikaciji dežele. Predvidena je bila zgraditev cele vrste novih elektrarn, cest, železnic in drugih objektov. Predvideno je bilo, da se vrednost industrijske proizvodnje do leta 1951 poveča za petkrat v primerjavi z letom 1939. Plan je predvideval izredno hiter letni porast industrijske proizvodnje, zlasti pa je posvetil veliko pozornost težki industriji. Delež težke industrije, ki je leta 1939 znašal samo 43 odstotkov celotne industrijske proizvodnje, bi se moral po planu v letu 1951 povečati na 57 odstotkov. Industrijski razvoj naj bi zagotovil samozadostnost v proizvodnji investicijskih dobrin; na koncu planskega obdobja naj bi 57 odstotkov industrijske proizvodnje odpadlo na investicijske dobrine in 43 odstotkov na potrošne dobrine. Predvidena je bila proizvodnja številnih proizvodov, ki jih v predvojni Jugoslaviji niso proizvajali (tovorna vozila, traktorji, stroji in orodja, električna oprema in kmetijski stroji,

gnojila, sintetične gume in podobno). Plan je predvideval tudi enakomernejši razvoj gospodarstva v vseh republikah (Škerjanec, 1982, str. 44).

Prvi petletni načrt ni dosegel načrtovanih ciljev. Na neuspeh so vplivali tudi nepredvideni dogodki: resolucija Informbiroja, velika suša in neugodna mednarodna situacija zaradi korejske vojne. Po ocenah je načrt do leta 1951 predvideval v primerjavi z letom 1939, porast družbenega produkta za 100 odstotkov (uresničeno le 61 odstotkov), industrijske proizvodnje za 400 odstotkov (doseženo 66 odstotkov) in kmetijske proizvodnje za 52 odstotkov (dejansko se je zmanjšala za 34 odstotkov). (Škerjanec, 1982, str. 45) Največje pomanjkljivosti tega obdobja so bile nesamostojnost podjetij, zatiranje subjektivnih interesov, neprilagojenost produkcije potrošnji, osiromašenje kvalitete in asortimana, počasen razvoj produkcijskih sil (Fabjančič, 1979, str. 66).

Od leta 1952 do leta 1956 so bili v Jugoslaviji samo letni okvirni načrti gospodarskega razvoja.

Po več kot dveh letih temeljnih priprav je zvezna skupščina decembra leta 1957 obravnavala in sprejela Družbeni plan gospodarskega razvoja Jugoslavije za leta 1957-1961. V prvem delu plana so bili predstavljeni njegovi ekonomsko politični cilji. Ti so bili: ubran in skladen gospodarski razvoj, neodvisnost jugoslovanskega gospodarstva od tuje pomoči, zvišanje življenjske ravni in umiritev cen na domačem trgu. Industrializacija ni bila več med prednostmi cilji, ampak kmetijstvo (večja kmetijska pridelava); sledilo je izboljšanje prometa in njenih storitev. Smernice plana so bile naslednje: povprečni letni porast skupnega družbenega proizvoda je bil predviden po stopnji 12,5 odstotka, povprečni letni porast narodnega dohodka po stopnji 9,1 odstotka, povprečna letna stopnja izvoza po stopnji 11,9 odstotka, industrija 11 odstotkov, gradbeništvo 10,6 odstotka in promet 9,1 odstotka (Prinčič, 1999, str. 64).

Plan je bil uresničen že v štirih letih. Industrija je s tem obdobjem postala glavna in prevladujoča panoga s 50-odstotnim prispevkom k narodnemu dohodku; njena proizvodnja je bila 4,5-krat večja od predvojnne in 2,8-krat večja od tiste iz leta 1952. Kmetijska proizvodnja je bila za 60 odstotkov višja v primerjavi s predvojno, delež kmetijskega prebivalstva pa se je znižal na 50 odstotkov. Doseženi rezultati so bili plod velikega investicijskega napora države, ki je investirala v osnovna sredstva 21,6 odstotka družbenega proizvoda v letih 1948-1952, 21 odstotkov v obdobju 1953-1956 in 20,4 odstotka v letih 1957-1960 (Borak, 2002, str. 47).

Uspehi prejšnjega plana so zbudili precejšnji optimizem in pričakovanja, da so več let trajajoče visoke stopnje gospodarske rasti postale trajnice jugoslovanskega razvoja, zato je plan za obdobje 1961-1965 planiral 11,4-odstotno povprečno letno rast družbenega proizvoda in 11,3-odstotno rast narodnega dohodka. Plan je določil, da bo dejavnost splošnega investicijskega sklada usmerjena v naložbe v bazno proizvodnjo, podpiranje razvoja nerazvitih območij države in posredovanje za odpravo nesorazmerij oziroma

spodbujanje hitrejšega tehničnega posodabljanja določenih panog. Predvidel je ustanovitev zveznega sklada za razvoj gospodarsko nerazvitih območij, s katerim bi federacija ob udeležbi republik s posojili pospeševala njihov razvoj. Znesek sredstev za nerazvita območja je znašal 3,5 odstotka družbenega proizvoda in naj bi zagotovil 14-odstotno povprečno letno gospodarsko rast teh območij. Zaposlenost naj bi se povečala za 1.000.000 oseb, od tega 880.000 v gospodarstvu (Borak, 2002, str. 48).

Plan ni uspel in pokazal naslednje pomanjkljivosti: gospodarsko in politično nestabilnost, pretirano administrativno intervencijo, odtujenost od delavcev, medsebojno neuskklajenost planov, slab mehanizem ekonomskih ukrepov, ni bilo metodologije planiranja (Fabjančič, 1979, str. 67).

Po opustitvi plana 1961-1965 je bilo usmerjanje gospodarstva prepuščeno letnim planom vse do leta 1966. Plan za obdobje 1966-1970 je bil plan družbeno-ekonomske reforme. V tem obdobju so se konkretizirale spremembe, ki jih je prinesla reforma 1965. leta, in sicer so delavci pridobili pravico upravljanja s sredstvi razširjene produkcije. Cilji plana so bili naslednji:

- stalen porast življenjske ravni, posebno osebne porabe ob povečevanju deleža osebnih dohodkov v razdelitvi narodnega dohodka,
- nadaljnji razvoj socialističnih družbenih odnosov, posebna krepitev vloge neposrednih proizvajalcev v celokupnem procesu družbene produkcije,
- pospešen razvoj nezadostno razvitih republik in pokrajin, da bi se zmanjšali razlike v doseženi stopnji razvitosti (Frankovič, 1988, str. 123).

Tudi ta plan ni uspel. Največja odstopanja so zaznali pri investicijah; neskladja v razvitosti območij so se še povečala. Neuresničene investicije v prioritete panoge za povečanje dobave domači predelovalni industriji so skupaj z visoko rastjo vplivale na večanje primanjkljaja v menjavi s tujino.

Po triletnih pripravah zaradi političnih sprememb (sprejemanje ustavnih amandmajev) je bil naslednji plan sprejet sredi leta 1972, in sicer za obdobje do leta 1975. Cilj plana je bil uvajanje novega koordinacijskega mehanizma – samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja. Plan je predvideval 7,5-odstotno rast družbenega proizvoda vsega gospodarstva, 8-odstotno rast industrijske proizvodnje, 5-odstotno rast produktivnosti dela v družbenem sektorju, 7-odstotno rast življenjske ravni, 12-odstotno rast izvoza in, 10-odstotno uvoza ter 5-odstotno rast cen (Frankovič, 1988, str. 124).

Tudi ti planski cilji niso bili uresničeni. Dosežena gospodarska rast je bila za petino nižja od načrtovane, primanjkljaj tekočega dela plačilne bilance pa je močno presegel načrtovanega. Industrija je rasla hitreje od vseh drugih in je povečala svoj delež v družbenem proizvodu. Zunanji dolg se je povečal od 3,2 milijarde leta 1971 na 6,6 milijard

ameriških dolarjev leta 1975, stopnja zadolženosti pa dosegla 24 odstotkov vsega deviznega priliva (Borak, 2002, str. 55).

Družbeni plan Jugoslavije za dobo od leta 1976 do leta 1980 je bil sprejet julija 1976. To je bil prvi plan tako imenovane »dogovorne ekonomije«, in sicer na načelih dogovarjanja in sporazumevanja združenega dela in socialističnih republik ter socialističnih avtonomnih pokrajin (Fabjančič, 1979, str. 106). Te spremembe pa niso vplivale na spremembo temeljnih razvojnih ciljev, ki so ostali takšni, kot so bili v prejšnjem planu. Vendar doseženi rezultati ponovno niso izpolnili pričakovanj.

Družbeni plan za obdobje 1981-1985 je bil sprejet marca 1981 in je imel sledeče osnovne cilje:

- zagotavljanje odločilne vloge delavcev v združenem delu pri razpolaganju z dohodkom in vsemi sredstvi družbene reprodukcije,
- zagotavljanje bolj usklajene odnosov v tokovih družbene reprodukcije, predvsem zmanjševanje neuskklajenosti v proizvodnji, graditev skladnih denarno-blagovnih tokov ter omejevanje investicij in drugih oblik potrošnje v okviru dohodka in materialnih možnosti,
- bistveno izboljšanje položaja Jugoslavije v mednarodnih odnosih s tem, da se poveča izvoz in konkurenčna sposobnost gospodarstva, zmanjša pa se uvozna odvisnost in stopnja zadolženosti v tujini,
- zmanjšanje strukturnih neuskklajenosti v gospodarstvu,
- stalno povečanje dohodka s povečanjem produktivnosti dela, boljše izkoriščanje razpoložljivih sredstev in krepitev akumulacije
- zagotavljanje višje tehnično-tehnološke ravni gospodarstva,
- skladnejši regionalni razvoj države.

Predvideval je 4,5-odstotno stopnjo rasti družbenega proizvoda, 5-odstotno rast industrijske proizvodnje, 4,5-odstotno rast kmetijske proizvodnje (Frankovič, 1988, str. 127).

Dosežena stopnja rasti v tem planskem obdobju je bila nižja od 1 odstotka. Najbolj se je planiranim številkam približala zaposlenost, kar je prispevalo, da je bilo zaostajanje osebne porabe manjše kljub precejšnjemu padcu realnih osebnih dohodkov. Primanjkljaj tekočega dela plačilne bilance je leta 1981 znašal 0,9 milijarde dolarjev in se je leta 1985 spremenil v 0,7 milijarde dolarjev presežka. Zunanji dolg se je od 18,9 milijarde leta 1981 povečal na 19,8 milijarde leta 1985 in zadolženost od 39 na 52 odstotkov. Dosežena stopnja rasti nezadostno razvitih in Kosova je skupaj znašala 1,4 odstotka (Borak, 2002, str. 59).

Družbeni plan za obdobje 1986-1990 je imel podobne cilje kot prejšnji, le da je bila na prvem mestu navedena finančna konsolidacija organizacij združenega dela, bank in drugih

uporabnikov družbenih sredstev ter izboljšanje finančnega sistema. Tudi ta plan ni bil uresničen.

Iz pregleda jugoslovanskih planskih usmeritev in njihovih rezultatov lahko ugotovimo nekatere značilnosti, ki so prispevale k njihovemu neuspehu. Prva je bila negibnost razvojnih ciljev, saj so bili ti vedno usmerjeni k industrializaciji, kjer so bile v ospredju energetske, surovinske in kmetijske dejavnosti. Druga je bila potreba po zanikanju trga in tržnih meril ter iskanju načinov, kako obvladovati gospodarstvo v obliki samoupravnih sporazumov in družbenih dogovorov kot možnih oblik gospodarskega delovanja. Tretjič, planskih ciljev je bilo preveč, med seboj pa niso bili usklajeni; včasih so bili tudi konfliktni, večkrat so jih gradili na napačnih temeljih (nekateri cilji so bili že pred pričetkom izvajanja plana neuresničljivi). Niso predstavljali jasnih in praktičnih usmeritev, ki bi odražale dejanske možne izbire. In četrtič, planov niso uresničevali. Pomenili so le način ohranjanja gospodarske strukture, nastale v začetnem obdobju industrializacije države, ki pa je imela napake, ki so se prenašale iz plana v plan.

2.1.2 Družbena lastnina

Nelastninski koncept družbene lastnine je bil v Jugoslaviji kot v drugih etatičnih državah posledica političnih odločitev, ki so temeljile na uradni ideologiji partije. Ta ideologija je predpostavljala skladnost posamičnih, parcialnih interesov s skupnimi, družbenimi interesi. Gospodarski subjekti naj bi družbeno lastnino obravnavali kot svojo, jo obnavljali in razširjali. Ignoriranje lastninskih odnosov in negiranje njihovih vplivov na motivacijo in ravnanje gospodarskih subjektov je bila trajna značilnost jugoslovanske institucionalizirane družbene ureditve.

Temeljni cilj komunistične partije, ki je prišla na oblast po drugi svetovni vojni, je bil v pogledu razvijanja družbenoekonomskih odnosov pripeljati neposredne proizvajalce – delavce v položaj, da bodo sami neposredno upravljali s proizvodnimi silami in družbenimi zadevami v Jugoslaviji. Ta cilj je vključeval tudi željo, da bi sami delavci odločali o uspešnosti gospodarjenja, o življenjskem standardu in o socialni varnosti delavcev in državljanom. Za uresničitev tega temeljnega cilja je bilo potrebno predvsem podružbiti glavno produkcijskih sredstev v deželi. Socialistična oblast je zato izvedla konfiskacijo premoženja vojnih sovražnikov v Jugoslaviji in vojnih zločincev ter njihovih pomagačev. Drug ukrep je bila sekvestracija tujega imetja. Do konca 1946. leta je bila izvedena nacionalizacija industrijskih, rudarskih, transportnih in trgovskih podjetij na debelo ter bank. Druga nacionalizacija v letu 1948 je podržavila še ostala proizvodna sredstva zasebnikov na področju kulture, zdravstva, trgovine na drobno in turizma. V privatnih rokah so po letu 1948 ostale le še kmetijske farme, nekatere male obrtne delavnice in trgovine (Kržičnik, 1985, str. 1-2).

Agrarna reforma iz leta 1945 je odvzela zemljo veleposestnikom, bankam, cerkvam, nekmetom pa tudi deloma kmetom, ki so imeli večje površine od 25 ha. Vsa ta zemlja je

bila dana ali kmetom brez zemlje (51 odstotkov) ali državnim kmetijskim podjetjem ali zadrugam (49 odstotkov). Vsi ti ukrepi so kreirali družbeni sektor v jugoslovanskem gospodarstvu, ki je leta 1947 ustvaril že 62 odstotkov družbenega proizvoda. Do leta 1981 je ta delež zrasel na 86 odstotkov (Kržičnik, 1985, str. 2).

Z reformo 1961. leta je oblikovanje osebnih dohodkov prešlo v pristojnost podjetij, po ustavi 1963. leta pa tudi razširjena produkcija. Z družbenoekonomsko reformo leta 1965 je bil instaliran koncept »tržnega socializma«. Do sprejetja zakona o združenem delu so imele jugoslovanske gospodarske organizacije z zakonom urejene premoženjske odgovornosti in pravice kot upravljalci družbenih sredstev. To pomeni, da so bile regulirane vse ekonomske komponente lastninskih pravic in odgovornosti.

S sprejetjem zakona o združenem delu leta 1976 je bil pravno legaliziran nov »nelastninski« koncept družbenih sredstev (»sredstva so nikogaršnja in vsakogaršnja«), formalno-pravno so bile ukinjene vse premoženjske pravice organizacij združenega dela. Kategorija lastnine je bila substituirana s kategorijo »pravice do dela in upravljanja«. Sredstva za reprodukcijo v družbenem sektorju je zakon o združenem delu obravnaval zgolj kot materialni pogoj za svobodno združevanje dela, ki bi se naj zagotavljal z neposrednim združevanjem sredstev med temeljnimi organizacijami združenega dela. Odpravljena je bila kategorija obresti v odnosih med organizacijami združenega dela in namesto nje so bila uvedena »nadomestila«, ki niso bila čvrsta obveznost. Kategoriji skupnega prihodka in dohodka na podlagi samoupravnih sporazumov sta bili predvideni kot osrednja instrumenta nove dogovorne ekonomije, ki bi naj nadomestila tržišče ter pogodbene in kreditne odnose (Žižmond, 1991, str. 70). Ekonomske posledice take koncepcije družbene lastnine so bile katastrofalne. Pogledali bomo najpomembnejše.

Nelastninska koncepcija družbene lastnine je odpravila samostojnost podjetij kot blagovnih proizvajalcev. Podjetja so sicer odločala kaj proizvajati, kako in s kom menjati produkte ter tudi, kako deliti osebne dohodke, niso se pa mogli uveljaviti kot blagovni producenti, ker so jim bila sredstva odtujena, zaradi česar niso imela statusa samostojnih gospodarjev in niso mogla odločati o akumulaciji in investicijah. Taka oblika lastnine je ustrezala administrativnemu sistemu gospodarjenja in z njo je politika pridobila prevlado nad gospodarstvom.

Z uvedbo samoupravljanja se je odločanje preneslo s centralnega plana na nižje družbenopolitične skupnosti, kjer so lokalni politiki z neformalnimi in političnimi sredstvi vplivali na lokalno gospodarstvo. Posledica je bila, da se je gospodarstvo dezintegriralo v številne parcialne trge oziroma zaprlo v republiške in celo občinske meje, v katerih so imeli lokalni organi oblasti dejanske lastniške pravice (imenovanje in odpuščanje poslovnih delavcev, odločanje o investicijah...).

Nemotiviranost za družbeno lastnino je bila najpomembnejša posledica uvedbe nelastninskega koncepta družbene lastnine. Varčevanja v organizacijah združenega dela

niso spodbujali, ker je namreč pomenilo manjše osebne dohodke in s tem manjšo tedanjo osebno potrošnjo, akumulacija pa je bila povečana družbena lastnina, od katere so pričakovali povečanje osebnih dohodkov in potrošnje šele v prihodnosti.

Zaradi teritorializacije družbene lastnine je prihajalo tudi do teritorializacije njenih rezultatov. Prihajalo je do težnje po čim večji akumulaciji v lastni organizaciji in na lastnem teritoriju, čeprav bi lahko dosegali večje ekonomske učinke v drugi organizaciji ali na drugem teritoriju. To je spodbujalo nastajanje in množenje monopolov. Prihajalo je tudi do velikih razlik v dohodku na delavca po temeljnih organizacijah združenega dela, torej so bili delavci različno plačani za enako delo.

Zaradi enovitega pogleda na družbeno lastnino sta se mnogo premalo razvijala sektor storitev in sektor majhnih in srednjih podjetij. Ohromela pa je tudi iniciativnost in zainteresiranost za tehnične in tehnološke inovacije.

Ugotavljam, da je nelastninski koncept družbene lastnine dokončno onemogočil učinkovito delovanje podjetij v Jugoslaviji, saj je bila likvidirana samostojnost gospodarskih subjektov. S tem je postalo gospodarstvo rigidno in neučinkovito ter se ni moglo razvijati.

2.1.3 Organizacija bančnega sistema

Bančništvo je bilo, podobno kot druga področja družbe, tarča neprekinjenega boja za ohranitev političnega vpliva in nadzora. Vloga denarja in kredita je bila v celotnem delovanju socialistične družbe tesno povezana z vlogo države v mobilizaciji sredstev in investiranja. V ekonomskem smislu je ves čas prevladovala socialistična doktrina elastičnega denarja in kredita, po kateri sta denar in kredit morala slediti potrebam gospodarstva in gospodarske dejavnosti, v katerem je bila kreditna ekspanzija bank odvisna od podpore centralne banke in povezana s planskimi cilji in obveznostmi iz družbenih dogovorov in samoupravnih sporazumov. Na drugi strani je bila centralizacija denarne in kreditne ureditve kljub vsem reformam tesno povezana s hibo socialističnih podjetij, namreč z nerazlikovanjem med financiranjem investicij in financiranjem obratnih sredstev. Ko so podjetja postala ustanovitelji bank in hkrati čisti dolžniki z obstojem prioritetnih sektorjev in selektivnega kreditiranja iz primarne emisije ter z represiranimi obrestnimi merami, je celotna ureditev na eni strani zavirala večanje finančnega varčevanja, na drugi pa avtonomno in decentralizirano odločanje o investicijah na podlagi jasnega gospodarskega računa (Lazarevič & Prinčič, 2000, str. 10).

Takoj po osvoboditvi dežele je bila opravljena nacionalizacija zasebnih domačih in tujih bank ter organiziranje zveznih in republiških bank, ki so se kasneje združile v Nacionalno banko. Leta 1947 je prišlo do formiranja samo dveh bank v našem bančnem sistemu. Tako smo imeli Narodno banko, ki je odobraval kratkoročne kredite, ter Državno investicijsko banko, katere naloga je bila odobravanje dolgoročnih kreditov ter financiranje investicijske

izgradnje. Za potrebe financiranja kmetijskih zadrug so bile organizirane posebne državne banke ter za potrebe mest in okrajev posebne komunalne banke (Pernek, 1988, str. 104).

Leta 1952 so vse te banke združili v eno banko, v Narodno banko Jugoslavije, ki je opravljala vlogo centralne banke in drugih vrst bank. Iz te enobančne ureditve so bile izključene le hranilnice, ki pa so bile povsem nepomembne. Enobančna ureditev ni dolgo trajala. Že v letih 1954-55 je bila z uvajanjem samoupravljanja sprožena tudi decentralizacija bančne ureditve. V tem obdobju so ustanavljali komunalne in zadružne kreditne banke ter Poštno hranilnico, ki je poslovala na celotnem jugoslovanskem ozemlju (Lazarevič & Prinčič, 2000, str. 10).

V drugi polovici šestdesetih let in sredi sedemdesetih let je jugoslovanska finančna ureditev doživela temeljito preobrazbo. Gospodarska decentralizacija, ki je sledila reformi leta 1965, ustavni amandmaji iz leta 1971 in ustava iz leta 1974 so temeljito preoblikovali ureditev centralnega bančništva in poslovnega bančništva. Spremembe so bile posledica dveh temeljnih namenov: zmanjšati vlogo države na vseh ravneh in oblikovati bančne ustanove, ki bodo delovale na celotnem ozemlju Jugoslavije.

Po zakonu, ki je izšel 1965. leta, so bile banke gospodarske organizacije, ki so opravljale svoje dejavnosti samostojno po načelih bančnega poslovanja (likvidnost, rentabilnost, varnost). To je pomenilo, da so vstopale bančne organizacije v poslovne odnose z ostalimi gospodarskimi organizacijami na osnovi ekonomske zainteresiranosti ter ne kot pred tem kot njihov kontrolni organ. Cilj reorganizacije je bil, da na področju denarja in kredita omogočiti svobodnejše delovanje ekonomskih zakonitosti.

Takratni bančni sistem je bil sestavljen iz dveh vrst bank, in to je Narodne banke Jugoslavije ter iz poslovnih bank. Poslovne banke so se glede na vrsto poslov delile na investicijske banke, komercialne banke in hranilnice. Investicijske banke so se ukvarjale z dajanjem kreditov za osnovna in trajna sredstva. Komercialne banke so oskrbovale gospodarske organizacije s kratkoročnimi krediti. Hranilnice so se ukvarjale s sprejemanjem hranilnih vlog, z dajanjem kreditov in z drugimi bančnimi posli (Pernek, 1988, str. 104).

Obdobje ustavnih sprememb (1974-1976) je banke spremenilo v posebne organizacije združenega dela. Prejšnja delitev bank je bila opuščena; namesto nje je bila uvedena tako imenovana poslovna banka, ki se je lahko ukvarjala z vsemi bančnimi posli; od leta 1978 dalje je lahko nastopala v obliki združene banke in temeljne banke, ki se jima je pridružila še interna banka.

Interne banke so bile samoupravne finančne organizacije, kjer so temeljne organizacije združenega dela, delovne organizacije in samoupravne interesne skupnosti na podlagi samoupravnega sporazuma združevale delo in sredstva ter poslovale z denarnimi sredstvi. Interne banke niso bile banke v pravem smislu besede, ker s svojim delovanjem niso

vplivale na emisijo denarja. Te namreč niso smele dajati kreditov in sprejemati depozitov drugim osebam zunaj dejavnosti članic interne banke. Prihodki interne banke so bili: plačila za bančne storitve, obresti od danih kreditov in drugi prihodki. Interna banka je imela rezervni sklad in sklad osnovnih sredstev. Če je članica želela izstopiti iz interne banke, je smela dvigniti sredstva iz rezervnega sklada, medtem ko so sredstva sklada osnovnih sredstev ostala interni banki (Škerjanec, 1982, str. 147).

Temeljna banka je bila zamišljena kot finančna asociacija združenega dela, ki presega področja delovanja interne banke in deluje na celotnem ozemlju Jugoslavije, vendar je vedno podrejena interesu združenega dela in splošnim družbenim interesom v bančnem poslovanju. Imela je vlogo in mesto univerzalne bančne organizacije, ki opravlja vse bančne posle (Škerjanec, 1982, str. 148).

Združena banka pa je predstavljala integracijsko tvorbo temeljnih bank, ki so jo ustanovile za opravljanje tistih bančnih poslov, ki so pomenili skupen interes ustanoviteljic. Posebna vloga združenih bank je bilo poslovanje z inozemstvom preko svojih predstavništev, filijal in s pristopom k mešanim bankam (Škerjanec, 1982, str. 149).

Do leta 1972 je bila centralna banka Narodna banka Jugoslavije, ki je imela glavno centralo v Beogradu in šest republiških central v glavnih mestih republik. Njeno delo je usmerjala zvezna vlada, republike in pokrajini pa niso imele pomembnejšega vpliva na njeno delovanje. Ustavni amandmaji leta 1971 so spremenili centralno bančno ureditev države in jo preoblikovali v sistem jugoslovanske centralne banke, ki so ga sestavljali Narodna banka Jugoslavije s sedežem v Beogradu, šestimi narodnimi bankami republik in dvema narodnima bankama pokrajin. Devet narodnih bank je tako tvorilo enoten sistem centralne banke in so delovale kot ustanove enega denarnega sistema, usmerjene in povezane v sistem skupnih ciljev pri oblikovanju in izvajanju skupne emisijske, denarne in devizne politike in skupnih temeljev kreditne politike. Za delovanje Narodne banke Jugoslavije je bil značilen pretiran obseg intervencij na denarnem in kreditnem področju, pretirana vloga selektivnega kreditiranja iz primarne emisije in nepovratno financiranje, neregularna emisija denarja, neustrezna uporaba instrumentov denarne politike, deformacija politike obrestnih mer (Lazarevič & Prinčič, 2000, str. 235).

Potencial poslovnih bank je z leti slabel in Narodna banka Jugoslavije je morala vse bolj skrbeti na trajno financiranje nelikvidnih bank in gospodarstva preko instrumenta primarne emisije ter vse manj za uresničevanje posrednega uravnavanja količine denarja v obtoku z različnimi razpoložljivimi instrumenti. Pretirana ponudba cenениh selektivnih kreditov za prednostne namene v gospodarstvu je prisilila Narodno banko Jugoslavije, da je pričela omejevati uporabo sredstev predvsem tistih, ki so bili likvidni in relativno poslovno uspešni in to s pomočjo instrumentov obvezne rezerve, omejevanja rasti obsega naložb in določanja ročne strukture naložb poslovnih bank. Ker v večini primerov to ni bilo dovolj za izboljšanje položaja prednostnih dejavnosti, je morala Narodna banka Jugoslavije z de

facto nepovratnim financiranjem (poleg realno negativnih obresti kreditov iz primarne emisije še občasne konverzije kratkoročnih kreditov v dolgoročne, odstopi teh kreditov, nevračanje kreditov itd.) in neregularno emisijo primarnega denarja popravljati položaj teh subjektov.

Narodna banka Jugoslavije je od leta 1978 prevzela nase tečajno tveganje in negativne tečajne razlike (negativne tečajne razlike so izgube, nastale pri obveznostih, denominiranih v tujih valutah, zaradi sprememb tečajev teh valut do domače valute), ki so nastale pretežno z njenim zadolževanjem v tujini in z deponiranjem deviz državljanov pri njej, in sicer z namenom prenosa tečajnega tveganja z bank na NBJ.

Narodna banka Jugoslavije je iz svojih mednarodnih monetarnih rezerv prodajala devize neposrednim porabnikom dokončno ali začasno, podobno pa so banke iz svojih operativnih rezerv dokončno prodajale devize nekaterim subjektom. To je še povečevalo neravnovesje v devizni bilanci Narodne banke in poslovnih bank ter povzročilo dodatne negativne tečajne razlike.

Po letu 1983 je bilo večini poslovnih bank onemogočeno nastopanje na tujih trgih kapitala in je morala to nalogo prevzeti Narodna banka Jugoslavije in to celo za plačila uvoza surovin in reprodukcijskega materiala, kar pa ni v skladu z v ustavi določenimi nalogami, to je zagotavljanje splošne likvidnosti v plačilih s tujino. Na ta način je Narodna banka Jugoslavije sicer razbremenila nekatere poslovne banke, zato pa je pri njej nastal nov vir nastajanja negativnih tečajnih razlik.

Ukrepi, ki so v letu 1986 vplivali na poslabšanje rezultatov Narodne banke Jugoslavije in izboljšanje rezultatov poslovnih bank, so bili naslednji: NBJ je poslovnim bankam izplačevala obresti za devizne prihranke, hkrati pa je zaračunala nizke obresti za posojila iz primarne emisije za deponirane devizne vloge. Banke so za posojila zaračunavale višje obrestne mere od formalno dogovorjenih, NBJ je poslovne banke oskrbovala z velikimi količinami cenene primarnega denarja prek monetizacije, selektivnih kreditov in s konverzijo kreditov iz primarne emisije. Poslovne banke so si prek razlike med aktivnimi in pasivnimi obrestnimi merami prisvajale velik del emisijskega dobička (Borak, 2002, str. 165).

Iz pregleda je razvidno, da so bile negativne tečajne razlike en del problemov bančnega sistema. Drugi del so predstavljali slaba in neizterljiva posojila. Prav tako je povzročalo veliko negativnih učinkov prevzemanje vlog in nalog s strani Narodne banke Jugoslavije, ki ji institucionalno niso bile določene.

Vsi ti problemi so pripeljali do izgube Narodne banke Jugoslavije in izgub poslovnih bank. Ta je konec leta 1987 znašala skupaj 24,765 milijard dinarjev oziroma 20,3 milijard dolarjev ali okroglih 50 odstotkov družbenega proizvoda istega leta (Lazarevič & Prinčič, 2000, str. 432).

2.2 Makroekonomski problemi Jugoslavije

Makroekonomski problemi Jugoslavije so bili v veliki meri posledica napačne institucionalne ureditve. To se je kazalo predvsem na dveh področjih, in sicer v veliki zadolženosti Jugoslavije in v neobvladovanju inflacije, kar bom v nadaljevanju tudi prikazala.

2.2.1 Zadolženost Jugoslavije v tujini

Do sedemdesetih let se je Jugoslavija bolj malo zadolževala v tujini. Presežek uvoza blaga nad izvozom je pokrivala z nakazili zdomcev, dohodki od turizma, transporta in drugih storitev.

Toda v sedemdesetih je prišlo do občutnega poslabšanja v tekočem delu plačilne bilance, kar je posledično vplivalo na večanje zadolženosti. Glavni razlogi so bili naslednji:

- neugodna struktura izvoza (v letih 1970-1980 je delež konvertibilnega izvoza padel od 56 odstotkov na 37 odstotkov, znatno se je povečal klirinški izvoz);
- razkorak med izvozom in uvozom kot posledica večletnega opiranja gospodarstva na uvoz surovin in reprodukcijskega materiala (v letih 1971-1981 je povprečna letna vrednost izvoza blaga znašala 4.830 milijonov USD, povprečna letna vrednost uvoza pa kar 8.369 milijonov USD, kar je pomenilo 3.539 milijonov USD povprečnega letnega trgovinskega primanjkljaja);
- prevelik obseg investicij (delež investicij v družbenem proizvodstvu se je v letu 1978 povečal na 40 odstotkov);
- neugodna struktura in nerentabilnost investicij;
- dolgoročno težnja naraščanja vseh načinov porabe prek realnih materialnih možnosti (v sedemdesetih letih je poraba vsako leto za okoli 8 odstotkov na leto preseгла ustvarjeni družbeni proizvod);
- izrazita razpršenost zadolževanja v tujini (poslovne banke in z njimi organizacije združenega dela so se zadolževale v tujini skoraj brez omejitev. Zadolževanje v tujini je bila dopolnilna oblika financiranja domače porabe in razširjene produkcije. Najvišji delež je bil zabeležen leta 1972, ko je bilo kar 91,9 odstotkov uvožene opreme financirano s posojili) (Polič, 1990, str. 16).

Do leta 1979 je država najemala kredite predvsem za uvoz opreme, tuje tehnologije in reprodukcijskega materiala. V naslednjih letih se je namen najetih posojil začel spreminjati. Država je najemala vse več kratkoročnih posojil, med drugim tudi za uvoz nafte, predvsem pa za reševanje likvidnostnih težav. Obseg uporabljenih kratkoročnih posojil je zato v treh letih skokovito porastel, saj je konec leta 1979 njegov delež v skupnem znašal 10 odstotkov, leta 1982 pa že 32 odstotkov. Razlog za to je bil poslabšan družbeni nadzor nad zadolževanjem organizacij združenega dela in bank. Iz rednega priliva

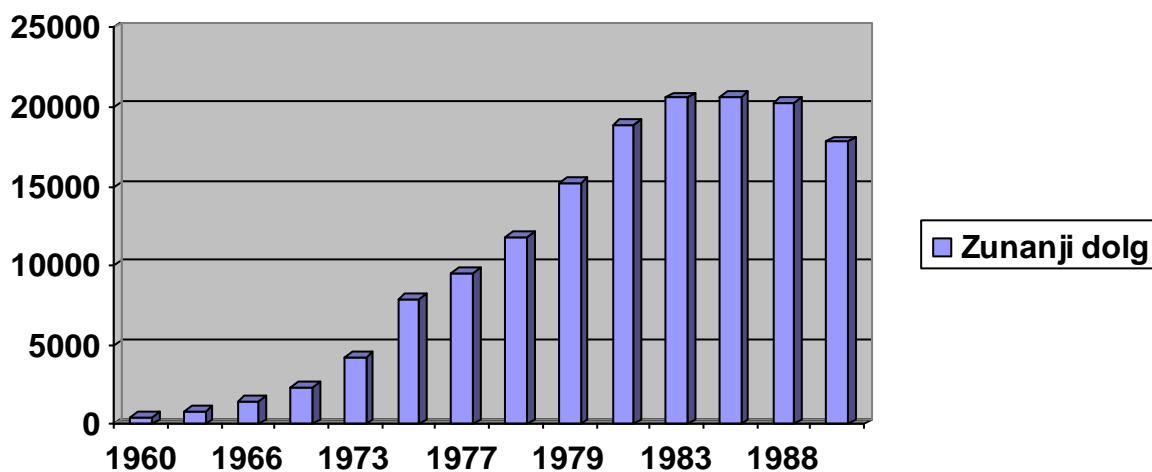
namreč ni bilo mogoče poravnati fiksnih in zajamčenih obveznosti, zato so se na novo zadolževali. Vse to je vplivalo na večanje obrestnih mer in slabšanje kreditne bonitete bank (Polič, 1990, str. 16).

Prvo obdobje zadolževanja 1972-1976 sovпада tudi z dobro kreditno oceno Jugoslavije v tujini. Tudi stroški zadolževanja so bili ugodni. Za Jugoslavijo so bili po oceni Svetovne banke celo ugodnejši od tistih, ki so veljali za skupino sedemnajstih najbolj zadolženih držav: tako je na primer leta 1975 znašala obrestna mera 7,5 odstotkov, rok odplačila 11 let, čas mirovanja pa 4,9 let, za sedemnajsterico pa je obrestna mera znašala 8,8 odstotkov, rok odplačila 6,9 let, obdobje mirovanja pa 2,5 leta. Vendar je ta ugodni jugoslovanski rating začel upadati že leta 1977 in to predvsem zaradi povečanega primanjkljaja tekočega dela plačilne bilance, pozneje, leta 1979, pa tudi zaradi velikega znižanja deviznih rezerv države. Dno je doseženo leta 1981, ko je bila boniteta države tako nizka, da so posojila poslovnih bank stala 18,7 odstotkov, rok odplačila je znašal 6,3 leta, obdobje mirovanja pa 3 leta. Take slabše pogoje je Jugoslavija dobila tudi v naslednjih dveh letih. Povprečna obrestna mera za kredite je tako od 7,5 odstotka leta 1975 narasla na 18,7 odstotka leta 1981. Del tega povečanja je posledica splošnega povečanja obrestnih mer, del pa poslabšane bonitete države (Borak, 2002, str. 148).

Zaradi večje zadolženosti in poslabšane ročnosti strukture dolga ter zvišanja obrestnih mer so se anuitete močno povečale. Tako je leta 1982 anuiteta za odplačilo srednjeročnih in dolgoročnih posojil znašala že 4,7 milijarde in je bila več kot trikrat večja od zneska anuitete iz leta 1977, ko je znašal 1,7 milijarde dolarjev. Delež obresti v anuiteti je leta 1974 znašal 21 odstotkov in se je podvojil v letu 1982 na 42 odstotkov; skladno s tem se je zniževal delež anuitete, ki je predstavljal odplačilo glavnice dolgov. Hkrati so bistveno počasneje naraščali prilivi od izvoza blaga in storitev, ki so se v istem obdobju manj kot podvojili. Z letom 1982 so razmere slabe zunanje likvidnosti prerasle v krizo. Obseg neporavnanih obveznosti jugoslovanskih bank je tako leta 1982 znašal 625 milijonov dolarjev. Sestavni del obvladovanja zunanje likvidnosti so postala refinanciranje in reprogramiranje dolgov in najemanje posojil z garancijo države ali Narodne banke Jugoslavije; srednjeročno financiranje so zagotavljale mednarodne finančne ustanove, predvsem Svetovna banka in Evropska investicijska banka (Borak, 2002, str. 150).

Odnos Jugoslavije do tujih upnikov je postal odvisen od odnosov Jugoslavije z Mednarodnim denarnim skladom. S skladom je Jugoslavija sklepala enoletne in tudi triletno stand-by aranžmaje. Prvo posojilo sklada je Jugoslavija prejela že v povojnem obdobju, in sicer v letu 1949. V obdobju 1960-70 je njegovo finančno podporo dobila štirikrat, v naslednjem desetletju pa desetkrat. Pred izbruhom plačilnobilančnih težav je zadnji klasični stand-by aranžma sklenila leta 1971. Maja 1979 in junija 1980 je sklenila enoletna aranžmaja, ki nista bila v celoti izkoriščena, saj dogovorjena politika ni dala rezultatov. Leta 1981 je bil sklenjen novi triletni stand-by aranžma za obdobje 1981-1983, ki je bil v celoti porabljen.

Slika 2: Zunanji dolg Jugoslavije (v mio ameriških dolarjev)

Vir: G. Simon, *An economic history of socialist Yugoslavia*, 2012, str. 123.

V letih, ki so sledila, se je Zvezni izvršni svet odločil za sodelovanje s skladom tudi zaradi razreševanja dolžniške krize. Leta 1983 je bilo zabeleženo najvišje stanje dolga v tujini do tedaj. Tega leta je Jugoslavija uspela refinancirati 1,280 milijarde dolarjev obveznosti iz srednjeročnih in dolgoročnih posojil; sodelovali so Mednarodni denarni sklad, Svetovna banka, petnajst držav upnic in več kot 600 tujih poslovnih bank, ki jih je zastopal Mednarodni koordinacijski komite. S tem je bilo zadolževanje Jugoslavije postavljeno pod popoln nadzor organiziranih upnikov. Skupno s krediti za refinanciranje je bilo najetih za 4,245 milijarde dolarjev srednjeročnih in dolgoročnih posojil. Vodilno vlogo pri pripravi tega svežnja so imele ZDA, ki so spodbudile organiziranje tujih držav upnic v skupino, imenovano »Priatelji Jugoslavije«, ki je za razliko od Pariškega kluba držav upnic zagovarjala dodelitev svežega denarja Jugoslaviji (Polič, 1990, str. 15).

V letu 1984 je sledil podobni finančni sveženj z istimi skupinami upnikov. Refinanciranih je bilo 1,7 milijarde dolarjev kreditov oziroma 52 odstotkov srednjeročnih in dolgoročnih posojil. Vse dospele obveznosti do tujine v tem letu so bile sproti poravnane. Najetih je bilo 3,2 milijarde dolarjev srednjeročnih in dolgoročnih posojil, kar je bilo skoraj milijardo manj kot v prejšnjem letu. Finančnih posojil zunaj refinanciranja je bilo samo 488 milijonov USD (Sklad 292 milijonov USD, Svetovna banka 107 milijonov USD, Evrofim 18 milijonov USD). Vlade zahodnih držav so v okviru srednjeročnih in dolgoročnih posojil refinancirale okrog 500 milijonov USD, komercialne banke pa 1,2 milijarde USD (Polič, 1990, str. 16).

Jugoslavija pa je že v drugi polovici leta 1985 začela voditi gospodarsko politiko, ki je odstopala od tiste, ki je bila dogovorjena s tujimi upniki, in je z njo nadaljevala tudi v letu 1986. S tem je samo zaostрила odnose z upniki, saj se je ponovila zunanja nelikvidnost, neredno odplačevanje dolgov; nastopila je tudi trištevlična inflacija. Tuji upniki zato niso

hoteli sprejeti pogajanj o novem reprogramiranju dolgov v letu 1987 brez novega aranžmaja Jugoslavije z Mednarodnim denarnim skladom. V letih 1986-87 je prišlo do obrata tudi v kapitalskem delu plačilne bilance: leta 1986 je znašal čisti odliv denarja zaradi odplačevanja srednjeročnih in dolgoročnih posojil v znesku 1,4 milijarde dolarjev, v letu 1987 pa v znesku 800 milijonov dolarjev. V tem času je Jugoslavija ohranjala zunanjo likvidnost s povečanim kratkoročnim zadolževanjem ter z znižanjem deviznih rezerv. Ko so se slednje zmanjšale za 872 milijonov dolarjev v prvi polovici leta 1987, je Jugoslavija junija zahtevala trimesečno odložitev plačila obveznosti. Jugoslovansko stališče pri tem je temeljilo na oceni, da gre le za kratkoročne težave, celo sezonskega značaja, kar pa ni prepričalo tujine.

Mednarodni denarni sklad je tako za leto 1987 ocenil, da znašajo jugoslovanske potrebe 1,3 milijarde dolarjev. Tuji upniki so se odločili, da nadaljujejo z drugo fazo programa »2+2«. Komaj tri mesece po sklenitvi dogovora, septembra istega leta, Jugoslavija ni bila v stanju plačati zapadlih obveznosti in se je odločila, da bo ustavila plačila glavnice dolga tujim bankam in nadaljevala s poravnavanjem obveznosti vladam držav upnic, Mednarodnemu denarnemu skladu in Svetovni banki (Borak, 2002, str. 158).

Septembra 1988 je bil sklenjen sporazum s poslovnimi bankami. S tem sporazumom (New Financial Agreement) so bile reprogramirane skoraj celotne obveznosti do poslovnih bank v znesku 7,3 milijarde dolarjev za dobo osemnajst let in z dobo mirovanja šest let, dodeljena so bila nova posojila v znesku 300 milijonov dolarjev v obliki dveletnega trgovskega depozita pri Narodni banki Jugoslavije (Mrak, 1992, str. 51).

Od sredine leta 1988 do junija 1990 je Jugoslaviji s programi uspelo zmanjšati zunanji dolg za 1880 milijonov dolarjev oziroma 25 odstotkov vsega reprogramiranega dolga do komercialnih bank (Mrak, 1992, str. 51).

Kronični primanjkljaj v plačilni bilanci je silil Jugoslavijo v nenehno zadolževanje. Dolg je v obdobju 1965 – 1981 rasel celo hitreje od družbenega proizvoda, saj je bila letna rast dolga približno 20-odstotna, letna rast družbenega proizvoda pa 6-odstotna. Tako se je Jugoslavija v začetku 80. let znašla v začaranem krogu (pre)zadolženosti v tujini, kar je pripeljalo do odtekanje narodnega bogastva v tujino.

2.2.2 Inflacija v Jugoslaviji

Jugoslavijo so naftni šoki iz konca 60. let in začetka 70. let pripeljali do visokega zadolževanja v tujini. To zadolževanje je nastajalo zaradi možnosti najemanja kreditov po nizkih obrestnih merah, tako da se je dolg Jugoslavije do tujine povečal od 5,36 milijard v letu 1974 na 18,87 milijard dolarjev v letu 1980. Dokler so bile obrestne mere na tuje kredite nizke in dokler niso dospele obveznosti vračanja teh kreditov, se povečanje deficitov v trgovinski bilanci in z njimi povezana večanja deficitov v bilancah gospodarskega ter državnega sektorja v državi niso izrazila v rasti cen. Rast cen in zasuk v

hiperinflacijo sta nastala šele v začetku 80. let, ko je bilo treba zaradi problemov zunanje likvidnosti države v gospodarstvu reagirati tako na zunanje kot na notranje neravnotežje. Tako reagiranje na neravnotežje je postalo nujno zlasti v začetku 80. let, ko je nastal ponovni skok cen nafte in njenih derivatov na svetovnih trgih, hkrati pa se je ustavila možnost nadaljnjega zadolževanja v tujini, saj so se pojavili povečani problemi likvidnosti pri plačevanju obresti do tujine. V letu 1979 je bil deficit plačilne bilance Jugoslavije 3,7 milijard dolarjev ali okoli 6 odstotkov družbenega proizvoda, kar je zniževalo devizne rezerve na kritično raven. K temu se je pridružila še recesija v mednarodnih gospodarskih odnosih na začetku 80. let (Tajnikar, 1990, str. 3-4).

Na zunanje neravnotežje je politika odgovorila s spreminjanjem deviznega tečaja. Povečevanja deviznega tečaja ne glede na to, kako dosledna so bila v celotnih 80. letih, so na ta način postala eden bistvenih izvorov hiperinflacije, saj so se spremembe deviznega tečaja preko stroškov neposredno izražale v spremembah domačih cen. Stroškovnemu pritisku deviznega tečaja se je pridružilo še občutno znižanje ponudbe na domačem trgu, saj te ni bilo več mogoče polniti ob povečanju zunanje trgovinskega neravnotežja z dodatnim zadolževanjem.

Ker sta bila deficit trgovinske bilance in deficit gospodarstva znotraj države med seboj povezana, ni bilo mogoče odpravljanje deficitov v zunanjetrgovinski menjavi brez odpravljanja notranjega neravnotežja in deficitov. Posebnost jugoslovanskega notranjega deficita pa je bila, da se je ta izražal v nepokritih izgubah Narodne banke Jugoslavije.

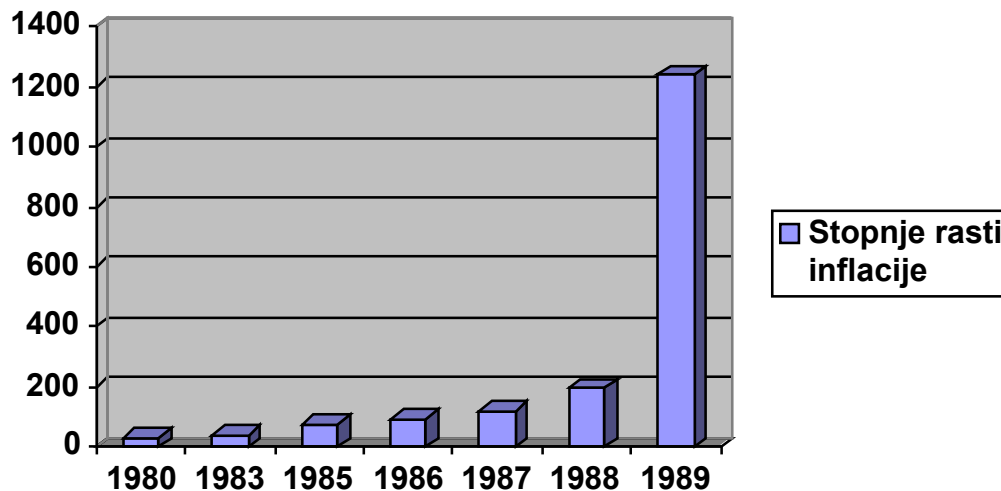
Kredite v tujini so najemali v tuji valuti po realno pozitivnih obrestnih merah, kredite na domačem trgu pa so dajali po subvencioniranih obrestnih merah, ki so bile ob rastoči inflaciji vse bolj realno negativne. Takšna politika obrestnih mer je omogočala zadolževanje gospodarstva in povečevanje deficita gospodarskega sektorja. Ta deficit je omogočal tudi financiranje zalog neučinkovite proizvodnje, rasti osebnih dohodkov, medsebojnega kreditiranja in tako naprej. Restriktivna politika cen, s katero so poizkušali v tem obdobju zavreti rast cen, ni prispevala k odpravljanju inflacije, je pa povzročala, da je bilo gospodarstvo še bolj vzpodbujeno k kratkoročnemu zadolževanju, saj je zmanjšanje tržnega povpraševanja povečevalo zaloge v podjetjih; slednje in tudi osebne dohodke so financirali s kratkoročnim zadolževanjem. Tako je strošek kratkoročnega zadolževanja v 80. letih, ko je država reagirala na notranje neravnotežje tudi z vzpostavitvijo vse bolj realno pozitivne obrestne mere, postal pomemben dejavnik inflacije. Ker so podjetja najemala kredite za osebne dohodke, so ti postali drugi najodločnejši dejavnik prehoda inflacije v 60. in 70. letih v hiperinflacijo v 80. letih (Tajnikar, 1990, str. 5).

Osemdeseta leta so bila torej leta obsežne in stroge politike cen, ko je gospodarska politika sprejemala številne ukrepe: leta 1981 je začel veljati Zakon o temeljnih sistema in družbene kontrole cen, ki ga je leta 1985 zamenjal Zakon o sistemu družbene kontrole cen, izvedene

so se štiri zamrznitve cen in vodili so projekcije cen za oblikovanje teh (Tajnikar, 1989, str. 22). Vsi ti ukrepi pa so bili neuspešni, saj se je inflacija nenehno zviševala.

Kot vidimo na Sliki 3 se je inflacija po letu 1980 začela hitro povečevati, stopnja rasti je bila leta 1985 že 70-odstotna; leta 1987 je presegla mejo 100 odstotkov, leta 1989 pa je prešla v hiperinflacijo (1.240 odstotkov).

Slika 3: Letne stopnje rasti inflacije v Jugoslaviji (1980-1989)

Vir: R. De Rezende Rocha, Inflation and Stabilization in Yugoslavia, 1991, str. 2.

Različni vladi v letih 1985 in 1986, in sicer vlada Milke Planinc, predvsem pa vlada Branka Mikulića sta pripravili več stabilizacijskih programov, ki pa so jih vsakič zaradi socialnih pritiskov izvajali le kratek čas, kar je povzročalo še večjo inflacijo.

Mikulićeva komisija je v maju 1988 pripravila in objavila tako imenovani majski paket ukrepov. Program je bil dokaj konsistentno sestavljen, saj je obsegal vsa bistvena področja, poskušal uveljaviti trg in omejevati potrošnjo. Toda kljub temu program ni bil uspešen. Vlada ni izvajala programa restriktivne denarne politike. Splošno in skupno porabo je sicer nadzorovala, toda le po obsegu (Tajnikar, 1990, str. 7).

Inflacija se je povečevala in Branko Mikulić je moral odstopiti. Po treh mesecih brezvladja je Ante Marković 16. marca 1989 prevzel krmilo vlade in predstavil svoj program. Osnovna teza Markovića je bila, da reševanje inflacijskega problema ni prvenstvena naloga njegove vlade, ampak da bo s pomočjo sistemskih sprememb v gospodarstvu eliminiral izvore inflacije. To naj bi se po napovedih zgodilo v petih letih.

Vendar inflacija je rasla in septembra 1989 prešla v hiperinflacijo. V takih razmerah je bil Ante Marković prisiljen pripraviti protiinflacijski program. Po njegovem mnenju je prišla v

poštev edinole tako imenovana šok terapija, kar pomeni izničiti inflacijo z učinkovitimi hitro delujočimi ukrepi. Pripravil je stabilizacijski program in ga 18. decembra 1989 predstavil v zvezni skupščini kot tako imenovani Markovičev protiinflacijski program. Sestavljen je bil iz ukrepov, kot so bili denominacija dinarja v obliki črtanja štirih ničel, vezava dinarja na nemško marko in devalvacija do razmerja 7 novih dinarjev za 1 marko. Dinar bi bil notranje konvertibilen. Fizične in pravne osebe bi lahko prosto kupovale devize po uradnem tečaju. Narodna banka bi vodila restriktivno denarno politiko. Zvezni proračun bi bil uravnotežen. Obrestne mere bi se prosto oblikovale na osnovi eskontne mere, ki bi jo določila Narodna banka in ki bi bila odvisna od gibanj na denarnem trgu. Osebni dohodki bi bili zamrznjeni na novembrski ravni za dobo 6 mesecev. Osnovne cene v energetiki in infrastrukturi bi bile zamrznjene. Vse ostale cene pa bi se gibale prosto. Predvidena inflacija v letu 1990 bi bila 13-odstotna (Tajnikar, 1990, str. 11-12).

Po mnenju nekaterih avtorjev so bili nekateri ključni elementi denarne politike že od začetka napačno ocenjeni. Nekatero bilančne postavke so bile že v začetku leta večje, kot so bila predvidevanja in načrti za konec leta 1990. Tako je bilo že v začetku tega leta v obtoku preveč denarja in kreditov glede na želje po zmanjšanju inflacije. Glavni generatorji emisije so bile devizne rezerve in selektivni krediti za izvoz in kmetijstvo. Tako je bila inflacija merjena z rastjo cen na drobno v celotnem letu 1990 121,5 odstotkov, kar je približno 10-krat več, kot je bilo predvideno.

2.3 Zlom socializma in razpad Jugoslavije

V začetku osemdesetih let je z izbruhom zunanje dolžniške krize Jugoslavija stopila na pot, na kateri so se obstoječe delitvene napetosti povečale do skrajnosti. Neto pritok tujih sredstev v Jugoslavijo se je ustavil leta 1981, v naslednjem letu pa se je spremenil v neto odtok sredstev v tujino. Zadnji družbeni plan je prispeval prva soočenja s posledicami preteklih zgrešitev, ki so napovedovale temeljite pretrese v gospodarski ureditvi. Ta plan je namreč napovedal uvajanje pomembnih liberalizacij in programe prestrukturiranja nakopičenih izgub v podjetjih in bankah in s tem tudi globlje spremembe v gospodarski ureditvi.

Konfliktni interesi med republikami in avtonomnima pokrajinama so se okrepili najprej na ločnici razviti-manj razviti, ki pa jo je kmalu nadomestila nova ločnica centralizacija-decentralizacija federacije, povezana s težnjo ožje Srbije po spreminjanju jugoslovanske in srbske ustave in odpravi avtonomnih pokrajin z namenom, da bi dosegli novo centralizacijo ureditve. To pa je okrepilo težnje širitve in krepitve samostojnosti republik, pri čemer je zlasti izstopala Slovenija. Prišli so do spoznanja o nujnosti temeljitih sprememb ekonomske in politične ureditve oziroma o lastninskem preoblikovanju družbene lastnine in večstrankarski demokraciji. Odločilni koraki v smeri opuščanja obstoječe družbene ureditve so bili narejeni v obdobju vodenja Branka Mikulića, njene usmeritve pa so bile uresničene v času Anteja Markovića.

V času, ko so razne misije obiskovale Jugoslavijo in jo opogumljale na reformni poti, je Jugoslavija že povsem delovala kot asimetrična federacija, ki ni več imela enotnega trga in enega gospodarskega prostora. Pričakovanja, da bodo programi reform in njihovi pozitivni rezultati avtomatično odpravili nakopičena nasprotja in neobvladljiv gospodarski separatizem republik, niso več imela stvarne podlage. Leta 1990 so Srbija in Hrvaška sprejele nove ustave, ki so skupaj s slovenskimi amandmaji in ustavnimi zakoni ter z makedonsko deklaracijo ustvarili podlago za popolno in celovito ureditev odnosov v teh republikah, neodvisno od obstoječega ustavnega reda SFRJ. Predsedstvo SFRJ je poskusilo z določenimi predlogi preprečiti razpad Jugoslavije, vendar mu to ni uspelo.

SKLEP

Rezultati jugoslovanskega gospodarstva so bili iz obdobja v obdobje slabši, kar je bilo posledica neustreznih ekonomskih mehanizmov. Planskih ciljev je bilo preveč, med seboj pa niso bili usklajeni, včasih so bili tudi konfliktni. Plani niso predstavljali jasnih in praktičnih usmeritev, ki bi odražale dejanske možne izbire in prav tako ti niso bili uresničeni. Politika je svojim lastnostim in zahtevam prilagodila in podredila družbenoekonomski in gospodarski sistem, kar je pripeljalo do izredno slabih gospodarskih rezultatov.

Iz analize lahko jasno vidimo, da se je stopnja rasti družbenega produkta (in seveda industrijske in kmetijske proizvodnje) nenehno zmanjševala. To je bilo v glavnem posledica slabšanja učinkovitosti investicij, po letu 1979 pa tudi upadanja produktivnosti dela. Ta se je po letu 1973 močno zmanjševala; v letih 1980-1987 je imela celo negativno rast. Naraščala je brezposelnost, prav tako stopnja inflacije.

Primanjkljaj v plačilni bilanci Jugoslavije, ki je nastajal zaradi pretiranega uvoza nad izvozom, je silil državo v nova in nova zadolževanja. S tem je prišlo do odtekanja narodnega bogastva v tujino.

Zaradi prezadolženosti in neuspešnosti dogovorne politike so nastajale negativne tečajne razlike, ki so se prenašale s poslovnih bank na Narodno banko Jugoslavije, v čigar aktivih so nastajale izgube. Zaradi znatne monetizacije teh izgub pri Narodni banki je prihajalo do pretirane emisije primarnega denarja, kar je spodbujalo inflacijo. To so poskušali nenehno zmanjševati, vendar jim vključno z Markovičevim programom to ni uspelo.

LITERATURA IN VIRI

1. Bajt, A. (1988). *Samoupravna oblika družbene lastnine*. Zagreb: Globus.
2. Bjelogrić, D. (1974). *Petindvajset let gospodarskega razvoja Jugoslavije*. Ljubljana: ČZP Komunist
3. Borak, N. (2002). *Ekonomski vidiki delovanja in razpada Jugoslavije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
4. De Rezende Rocha, R. (1991). *Inflation and Stabilization in Yugoslavia*. World bank. Najdeno na 17. marca 2015 na spletnem naslovu <http://documents.worldbank.org/curated/en/1991/08/699889/inflation-stabilization-yugoslavia>.
5. Fabjančič, Z. (1979). *Družbeno planiranje* (zapiski s predavanj). Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
6. Ferfila, B. (1985). *Družbena lastnina in razpotja našega časa*. Ljubljana: Komunist.
7. Frankovič, V. (1988). *Ekonomika SFRJ*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta Borisa Kidriča.
8. Gaspari, M. (1981). *Vpliv deviznih transakcij s tujino in domačih deviznih transakcij na gibanje denarno-kreditnih tokov in na delovanje denarno-kreditne politike*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
9. Kržičnik, E. (1989). *Raziskava na področju teorije in metodologije integralnega planiranja*. Maribor: Univerza v Mariboru.
10. Lazarevič, Ž., & Prinčič, J. (2000). *Zgodovina slovenskega bančništva*. Ljubljana: Združenje bank Slovenije.
11. Lipičar, R. (1989). *Vpliv denarne politike Narodne banke Jugoslavije na poslovni izid gospodarske banke* (diplomsko delo). Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
12. Mrak, M. (1992, februar). Debt conversions in Yugoslavia. *Working paper No. 54*. Najdeno 13. marca 2015 na spletnem naslovu www.oecd.org/development/pgd/1919414.pdf.
13. Pernek, F. (1988). *Ekonomika Jugoslavije*. Ljubljana: Časopisni zavod.
14. Petkovšek, M. (1991). *Primerjava protiinflacijskih programov na Poljskem in v Jugoslaviji* (magistrsko delo). Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
15. Pirec, D. (1985). *Kriza realnega socializma*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
16. Polič, J. (1990). *Zadolževanje Jugoslavije in pogoji zunanje finančne konsolidacije* (diplomsko delo). Ljubljana: Ekonomska fakulteta Borisa Kidriča.
17. Poslovna aplikacija. (b.l.) *Yugoslavia (former) The first Five-Year Plan*. Najdeno 14. marca 2015 na spletnem naslovu http://www.photius.com/countries/croatia/economy/yugoslavia_former_economy_the_first_five_year_~11869.html.
18. Prinčič, J. (1999). *V začaranem krogu: slovensko gospodarstvo od nove ekonomske politike do velike reforme: 1955-1970*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

19. Ribnikar, I. (1981). *Denarne posledice ekonomskih ali deviznih transakcij s tujino*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta Borisa Kidriča.
20. Ribnikar, I. (1989). *Uvod v finančno ekonomijo*. Ljubljana: Pegaz.
21. Ribnikar, I. (1991). *Normalizacija jugoslovanskih financ. III del*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
22. Simon, G. (2012). *An economic history of socialist Yugoslavia* (independent researcher). Najdeno 17. marca 2015 na spletnem naslovu http://www.researchgate.net/publication/228256471_An_Economic_History_of_Socialist_Yugoslavia
23. Škerjanec, J. (1982). *Ekonomski sistem in ekonomska politika Jugoslavije*. Maribor: Založba Obzorja Maribor.
24. Štiblar, F. (2013, junij). *Economic growth and development in post Yugoslav countries*. Najdeno 17. aprila 2016 na spletnem naslovu https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/Franjo_Stiblar_WWICS.docx.pdf.
25. Tajnikar, M. (1985). *Inflacija in gospodarski sistem SFRJ*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta Borisa Kidriča.
26. Tajnikar, M. (1986). *Inflacija in samoupravljanje*. Ljubljana: Delavska enotnost.
27. Tajnikar, M. (1988). *Empirična analiza oblikovanja cen v Jugoslaviji (raziskovalna naloga)*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta Borisa Kidriča.
28. Tajnikar, M. (1989). *Sodobni problemi jugoslovanskega gospodarskega sistema z vidika njegovih razvojnih značilnosti (raziskovalna naloga)*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta Borisa Kidriča.
29. Tajnikar, M. (1990). *Politična ekonomija 2: gospodarska reforma v Jugoslaviji: cilji, dosežki in problemi*, Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
30. Tajnikar, M. (1991). *Nastanek, značilnosti, učinkovitost in razpad samoupravnega gospodarstva v Jugoslaviji (zapiski predavanj z vprašanji)*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
31. Vanek, J. (1967). *Economic Planning in Yugoslavia*. Najdeno 17. marca 2015 na spletnem naslovu <http://www.nber.org/chapters/c1428>.
32. Žižmond, E. (1991). *Ekonomika Jugoslavije in Slovenije*. Maribor: Studio Linea.